

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับการละเล่นพื้นบ้าน

การละเล่นพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองซึ่งมีความหลากหลายทั้งในระบบความเชื่อ การประกอบพิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและสภาพแวดล้อมทางสังคมอันเป็นบริบทแวดล้อมที่ทำให้เกิดการละเล่นพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของระบบวัฒนธรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการละเล่นพื้นบ้านจึงได้จำแนกประเด็นในการเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ก). กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ข). วัฒนธรรมร่วมลุ่มน้ำโขง และ ค). การละเล่นพื้นบ้านในสังคมไทย โดยจะกล่าวสรุปพอสังเขปดังนี้

กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยปัจจุบัน

ก่อนที่ประเทศไทยจะเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามมาเป็นชื่อปัจจุบัน ชาวสยามที่พัฒนามาเป็นชาวไทยทุกวันนี้ ประกอบไปด้วยหลากหลายชนชาติที่เข้ามาผสมผสาน ติดต่อดั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยมาช้านานดังหลักฐานจากตำนานหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ที่กล่าวมาแล้ว

ในสมัยอยุธยาที่ผู้คนอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ยังมีหลักฐานว่ามีชนชาติต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรมากมาย ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ว่ามีทั้งแขก ขอม ลาว พม่า เมง มอญ มุสลิม แสง จีน จาม ชาว อังกฤษ วิลันดา มลายู มักกะสัน ญวน (2529 : 135) และยังมีชาวต่างชาติ ต่างภาษา เข้ามาสัมพันธ์และตั้งรกรากเป็นประชากรสืบลูกหลานอยู่ตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์อีกจำนวนมาก ดังมีรายชื่อในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ซึ่งเชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า นอกจากลาวกลุ่มต่าง ๆ เขมร มอญ พม่า แล้วยังมีพวกกระแซะ ยะไข่ ดองซู้ พราหมณ์วัยริก พราหมณ์เวรัมมะเทศ พราหมณ์อะวะดาร์ แขกอาหรับ แขกมหัน แขกสุหนี่ แขกมั่งกะลี แขกมะเลลา แขกขูร่า แขกฮุยฮุย แขกมุหิจิด ฝรั่งเศส อิศปันหยอด ฝรั่งเศสกระหนี่ ฝรั่งเศสสอง หูต สิงหล ญี่ปุ่น ลิขิว เกาหลี คิชะसान จีนฮ้อ จีนตาด ม้อย ยางแดง กะเหรี่ยง ละว้า ข่าบก ข่าน้ำ เจาะ ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสอเมริกัน (วรรณกรรมสมัยสุโขทัย , 2528 : 259)

ชาวสยามปัจจุบันจึงเป็นกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์เช่นเดียวกับกลุ่มชนอารยประเทศอื่น ๆ ที่หาเชื้อชาติบริสุทธิ์ไม่ได้เลย

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในประเทศไทย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในประเทศไทยประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์มากมายในการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์มีหลายวิธี เช่น การใช้ลักษณะทางกายภาพ รูปร่างหน้าตา สีผิว และกลุ่มเลือด การศึกษาลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม สังคมชานา สังคมอุตสาหกรรม สังคมหาของป่าล่าสัตว์ เร่ร่อน (อาจไม่พบเห็นในปัจจุบัน) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ลักษณะทางภาษา

เพื่อเปรียบเทียบทางความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยดูจากการใช้คำศัพท์พื้นฐานร่วมกัน ซึ่งผลจากการจำแนกลักษณะทางภาษาทำให้แบ่งภาษาออกเป็นตระกูลต่าง ๆ เป็นต้น (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ , 2542 : 269)

การศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์โดยใช้วิธีการศึกษาด้านภาษาศาสตร์นับเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจและสามารถจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งนักภาษาศาสตร์แบ่งกลุ่มตระกูลภาษาในเอเชียอาคเนย์ได้ 5 ตระกูลภาษา คือ 1). ตระกูลภาษาจีน-ทิเบต (Sino-Tibetan) ได้แก่ จีน ทิเบต พม่า กะเหรี่ยง ชะฉิ่น เป็นต้น 2). ตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ได้แก่ กลุ่มมอญ เขมร เวียดนาม ขมุ ของ ซาไก ฯลฯ 3). ตระกูลภาษาออสโตรนีเซียน (Austronesian) ได้แก่ มาเลย์ ชาว บาหลี อุลกลาไวย (ชาวเล) ตะกาล็อก เมารี เป็นต้น 4). ตระกูลภาษาไต-กะได (Tai-kadia) ได้แก่ ไทย ลาว ไทยใหญ่ (ชาน) ลื้อ จ้วง ไทยดำ ไทยขาว ญี่ เป็นต้น และ 5). ตระกูลภาษาแม้ว-ย้า (Meo-yao) ได้แก่ กลุ่มแม้ว และกลุ่มย้าต่าง ๆ เป็นต้น แม้ว่าการศึกษาเพื่อจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์จะมีหลายวิธีซึ่งในแต่ละสาขาวิชาต่างก็มีกระบวนการที่แตกต่างกันออกไปซึ่งในที่สุดก็คือความต้องการที่จะทำความเข้าใจในวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษานั้นเอง

การทำความเข้าใจกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในประเทศไทยด้วยวิธีการทางภาษาศาสตร์จึงเป็นวิธีการศึกษาอีกทางหนึ่งที่จะทำความเข้าใจถึงขนบธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรมผ่านภาษา ซึ่งเป็นเครื่องมือในการสื่อสารของแต่ละกลุ่มที่ปัจจุบันเราไม่สามารถแบ่งแยกได้ว่าผู้คนที่อยู่ในสังคมเป็นกลุ่มชนในชาติพันธุ์ใดแต่หากแสดงออกด้วยการพูดจาสื่อสารกันก็จะทำให้เราได้รู้ว่าผู้คนเหล่านั้นเป็นกลุ่มใด แล้วจึงค่อยไปศึกษาถึงสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มต่อไป

ชาติพันธุ์เขมรจัดอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร ในปัจจุบันพบมากอยู่ในที่ราบสูงโคราช อาศัยหนาแน่นอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ และผลของการศึกษาทางภาษาศาสตร์ได้พบว่าภาษาเขมรในเขตนี้อยู่รักษาลักษณะที่สำคัญดั้งเดิมของภาษาเขมร ซึ่งได้แก่ พยัญชนะท้าย <r> หรือ /r/ ไว้โดยมีการใช้บริเวณกว้างในเขตชุมชนหนาแน่นแถบอีสานใต้ คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ในขณะที่เขมรในกัมพูชาได้สูญเสียเสียงนี้ไปแล้วโดยสิ้นเชิง ยังคงมีเหลือเฉพาะในรูปเขียน (เขมร) ชุมชนเขมรในเขตที่ราบสูงโคราชจึงน่าจะเป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่ง (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และอรรณน บุญยฤทธิ์ , 2539 : อ้างในสุวิไล เปรมศรีรัตน์ , 2542 : 274)

กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสุรินทร์เดิมเป็นชุมชนโบราณโดยมีร่องรอยการตั้งชุมชนปรากฏให้เห็นหลายแห่ง โดยเฉพาะรอบบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีและพบเศษเครื่องปั้นดินเผาสีขาว ซึ่งใช้ดินทรายเผาในพื้นที่หลายแห่ง ในเขตอำเภอชุมพลบุรีและหลักฐานทางโบราณคดีในชุมชนโบราณในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ มีคูน้ำคันดินรอบเมืองสุรินทร์หรือชุมชนโบราณหลายแห่ง เช่น ชุมชนโบราณบ้านพระปืด ชุมชนโบราณบ้านเมืองที่ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่มีมาอย่างต่อเนื่อง และได้พัฒนาเป็นบ้านเมืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นต้นมา

หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการก่อสร้างบ้านเมือง คือ สิ่งก่อสร้างและผังเมืองโบราณ เช่น ในอำเภอสังขะพบปราสาทภูมิโปน ซึ่งเป็นศิลปะแบบไพรกะเมง พุทธศตวรรษที่ 13 ตรงกับสมัยที่อำนาจการเมืองการปกครองของเจนละเรืองอำนาจและได้เผยแผ่มาถึงบริเวณแถบนี้ ผังเมืองเก่าซึ่งเป็นผังเมืองแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา

ในยุคที่การปกครองของขอมเรืองอำนาจ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16-18 นั้นได้มีการขยายอำนาจมาถึงบริเวณภาคอีสานด้วย โดยเฉพาะเขตอีสานใต้ หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการปกครองของขอมได้ขยายเข้ามา คือ การสร้างปราสาทหินที่ก่อด้วยอิฐหรือศิลาแลงมีทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์ รูปแบบในการปกครองของขอม แบ่งการปกครองออกเป็น 3 ภาค โดยตั้งศูนย์กลางการปกครองขึ้น 3 เมือง คือ เมืองละโว้ เมืองพิมาย และเมืองสทลนคร แต่ละเมืองมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชเท่าเทียมกันและปกครองบังคับบัญชาขึ้นตรงต่อนครวัดราชธานีขอม เมื่ออำนาจปกครองของขอมเสื่อมลง ชาวกวยซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมก็ยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ปะปนกับชาวขอม และบางส่วนได้อพยพขึ้นมาสมัยขอมเรืองอำนาจ ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา มีอาณาจักรกว้างขวางมาก ชาวพื้นเมืองที่เรียกตัวเองว่า กวย ที่อาศัยอยู่แถบเมืองอัตปือแสนแป ในแคว้นจำปาศักดิ์ มีความรู้ความสามารถในการจับช้างป่ามาเลี้ยงไว้ใช้งาน ได้พากันอพยพข้ามลำน้ำโขงประมาณ พ.ศ.2260 จึงทำให้เกิดมีการแบ่งกลุ่มชาวส่วยออกเป็น 2 กลุ่มคือ กวย (ส่วยทำนา) กวย (ส่วยเลี้ยงช้าง) กลุ่มชาวกวยแม้จะมีอยู่จำนวนน้อยกว่ากลุ่มชาวกวยแต่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปอันเนื่องมาจากได้นำเอาช้างเข้ามาแสดงในงานประเพณีประจำปีในเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ทั้งกลุ่มชาวกวย กวย เขมร และลาว ต่างมีการหิบบิรมประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ นำมาปรับปรนให้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขโดยไม่มีความขัดแย้งแต่อย่างใด

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรเป็นชนกลุ่มหนึ่งในหลาย ๆ ชาติพันธุ์ที่มีอยู่ในประเทศไทยมีภาษาพูดและวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างที่แตกต่างกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างก็มีธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนที่แตกต่างกันออกไป เช่น กวย กวย หรือภายหลังเรียกว่าส่วย (ซึ่งเป็นคำเรียกจากบุคคลภายนอก) และกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวได้มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในละแวกเดียวกัน พร้อมทั้งมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมระหว่างกันจนแทนจะมีลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกัน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดใกล้เคียง เช่น บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ หรือบางส่วนของจังหวัดอุบลราชธานีต่างก็มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมมาผสมผสานกันมายาวนานแล้ว จนบางครั้งประเพณีบางอย่างจึงเป็นประเพณีร่วมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้แต่การเรียกชื่อและการประกอบพิธีกรรมแตกต่างกันออกไปตามภาษาพูดของตนเอง เช่น พิธีกรรมมะมืวด (แม่มด) ของชนเขมรพิธีแก้มขอของชาวกวย การเล่นผีฟ้าผีถนของชาวลาว หรือการเล่นผีแม่สะเอ็งของกลุ่มชาวเยอ (ในเขตบ้านสำโรงพลัน จ.ศรีสะเกษ) พิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีกรรมที่มีบทบาทหน้าที่อย่างเดียวกันคือ พิธีกรรมบำบัดรักษาการ

เจ็บป่วยในแต่ละกลุ่มเพียงแต่รายละเอียดปลีกย่อยของพิธีกรรมมีความแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับข้อกำหนดทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรจังหวัดสุรินทร์นับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีมากที่สุดในปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบประชากรในจังหวัดโดยมีชาวเขมร 60% ชาวลาว 20% และชาวกูยหรือกวยเพียง 10% และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีก 10% โดยประมาณ การตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันทำให้กลุ่มชนดังกล่าวมีวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมที่คล้ายกันโดยการปรบปรนให้มีความสอดคล้องกลมกลืนและมีการหยิบยืมกันไปมาอยู่ตลอดเวลาจะด้วยการตั้งชุมชนอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เช่น หมู่บ้าน 3 ภาษา บ้านกะปู้ อำเภอสังขะ บ้านเมืองสิง อำเภอจอมพระ และหมู่บ้านอื่น ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งหมู่บ้าน 3 ภาษาที่มีอยู่ไม่มีความขัดแย้งในขนบธรรมเนียมปฏิบัติแต่อย่างใดต่างยอมรับและเกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกันเสมอมา ตัวอย่างบ้านกะปู้มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ในชุมชนเป็น 3 คุ่มใหญ่ ๆ คือ คุ่มเขมร คุ่มกวย และคุ่มลาว ซึ่งในแต่ละกลุ่มหากมีการประกอบพิธีกรรมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งกลุ่มอื่น ๆ ก็จะไปช่วยร่วมกิจกรรมทุกอย่าง เช่น ชาวเขมรจะจัดพิธีมะมวด (พิธีกรรมบ่าบัดคนป่วย) กลุ่มชาวกูยและลาวก็จะเข้ามาช่วยและมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมด้านต่าง ๆ เหมือนกับว่าพิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีกรรมของกลุ่มตนเองการพูดจาสื่อสารกันก็จะใช้ภาษาเขมรตามคุ่มเขมรด้วย เมื่อกลุ่มชาวกูยจัดพิธีแก้ลมอ กลุ่มเขมรและลาวก็จะเข้ามาช่วยเหลือและมีส่วนร่วมจนจบกระบวนการของพิธีกรรมและการสื่อสารก็ต้องใช้ภาษาของกุ่มกวยเช่นกัน การที่กลุ่มชนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันก็มีการปรับตัวให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

แม้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์เขมรในจังหวัดสุรินทร์จะมีสัดส่วนประชากรมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ก็ตามแต่ก็เชื่อว่ากลุ่มชาติพันธุ์เขมรจะเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคมหรือขนบธรรมเนียมประเพณีไปครอบงำกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ด้วยแต่ละกลุ่มชนต่างก็มีวิถีปฏิบัติที่เป็นแนวทางของตนแต่ก็อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ โดยไม่มีความขัดแย้งแต่อย่างใด

ชาวเขมรในเขตอีสานใต้เรียกตนเองว่า “คแมลือ” (เขมรสูง) เรียกกลุ่มชาวเขมรที่อยู่ในประเทศกัมพูชาว่า “คแมกรอม” (เขมรด่า) ที่เรียกแตกต่างกันออกไปอย่างนี้อาจเป็นเพราะว่าลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพของเขมรในประเทศไทยกับเขมรในกัมพูชาที่มีความแตกต่างกันโดยเอาเส้นแบ่งจากสันเขาพนมดงรัก (ดองเร็ก) ซึ่งแปลว่าภูเขาไม้คานเป็นเส้นแบ่งอาณาเขตลักษณะทางกายภาพของกลุ่มชาวเขมรในประเทศไทยเป็นที่สูง กัมพูชาเป็นที่ต่ำลาดเอียงลงไปเมื่อขึ้นไปอยู่ในที่สูงจะมองเห็นประเทศกัมพูชาที่ติดเขตชายแดนลาดต่ำลงไป เช่น ที่ปราสาทตาเมือนธม อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ และช่องสะง่า อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ หรือเขาพระวิหารก็เป็นลักษณะเหวลึกทางด้านประเทศกัมพูชาทางขึ้นเขาจะอยู่ในเขตประเทศไทยเป็นต้น

ดังได้กล่าวในเบื้องต้นว่าในประเทศไทยมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยร่วมกันมานาน ต่างกลุ่มต่างก็มีประเพณีพิธีกรรมความเชื่อข้อห้ามตำนานหรือภาษาที่แตกต่าง

กันออกไปในอดีตแต่ในปัจจุบันสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และยิ่งรวดเร็วมากยิ่งขึ้นเมื่อมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสื่อสารการคมนาคมทำให้ความเข้มข้นของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายได้ปรับปรนให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งรัฐประเทศ ทำให้การศึกษาทางด้านชาติพันธุ์วิทยาเปลี่ยนแปลงไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การทำความเข้าใจในวัฒนธรรมร่วมจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจถึงการคลี่คลายและการปรับปรนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนได้อย่างครอบคลุมทุกมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ในที่นี้จึงขอเฉพาะวัฒนธรรมกลุ่มน้ำโขงที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษาดังนี้

วัฒนธรรมร่วมลุ่มน้ำโขง

ดินแดนประเทศไทยทุกวันนี้ ในอดีตมิได้มีขอบเขตจำกัดอยู่ในกรอบของเส้นแบ่งเขตแดนของความเป็นประเทศตามแผนที่ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ต่างเผ่าพันธุ์หลากหลายจึงกระจายตัวอยู่ตามสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และมีการติดต่อสัมพันธ์กับชนเผ่าอื่น ๆ ข้ามพรมแดนทางภาษา วัฒนธรรม และภูมิศาสตร์ มีการหยิบบ่ม เรียนรู้ ถ่ายทอด ผสมผสานกันเช่นเดียวกับเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ในโลกที่มีได้อยู่โดดเดี่ยว แต่มีการเคลื่อนไหวไปตามความจำเป็นทางเศรษฐกิจการเมือง มาเป็นเวลาช้านานแล้ว

โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคโลหะหรือประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางทั้งทางบก ทางทะเล มีการค้าทางไกลระหว่างบ้านเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลกับดินแดนภายในมีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คนเพื่อทำมาหากิน ดังเห็นร่องรอยจากบ้านเมืองต่าง ๆ บนผืนแผ่นดินใหญ่ ตลอดไปถึงหมู่เกาะ การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในอดีต จึงไม่อาจระบุ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ภาษาได้แน่นอน เป็นเรื่องการสันนิษฐานข้อมูลจากเอกสารเทียบกับหลักฐานทางโบราณคดี ภาพในอดีตของดินแดนแถบนี้ จึงมีผู้คนหลายเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันก่อนจะพัฒนาเป็นบ้านเมือง แว่นแคว้น คำเรียกชื่อว่าเป็น ไทย ลาว มอญ เขมร ฯลฯ จึงล้วนเกิดขึ้นภายหลังทั้งสิ้น เราไม่อาจทราบแน่นอนว่าผู้คนในอดีตเรียกตนเองว่าอย่างไร ทั้งยังต้องคำนึงถึงเวลาและสถานที่ในขณะใช้คำเรียกต่าง ๆ เพราะการปรับเปลี่ยนชื่อเรียกตนเอง และคำที่ผู้อื่นกล่าวอ้างถึงยังมีอยู่เสมอจนทุกวันนี้ (ปราณี วงษ์เทศ , 2543 : 303-310)

ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น มีตำนานที่สำคัญที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนม และเรื่องราวของประชาชน และแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นได้ถึงกลุ่มผู้คนยุคแรก ๆ ในอีสาน คือตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวสรุปไว้ว่า

ตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงการเกิดของแม่น้ำสำคัญ ๆ ตามลำน้ำโขงว่าเป็นการกระทำของพวกนาค ซึ่งแต่เดิมมีที่อยู่อาศัยในหนองแสเขตยูนาทางตอนใต้ของประเทศจีน นาคเหล่านั้นได้เกิดทะเลาะวิวาทกันจนเป็นเหตุให้ต้องทิ้งถิ่นฐานเดิม ล่องมาตามลำแม่น้ำโขงทางใต้ ชูดควักพื้นดินทำให้เกิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ขึ้น เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำเทิง แม่น้ำจิม แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล เป็นต้น

นอกจากนิทานจะสะท้อนคติความเชื่อเรื่องการบูชา หรือนับถือนาว่าเป็นผู้บันดาลให้เกิดแม่น้ำลำคลอง เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมืองหรือเกิดภัยพิบัติให้น้ำท่วมเกิดความล่มจมแก่บ้านเมือง หรือนาคมีความสัมพันธ์กับคนในฐานะเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว นาคยังมีความหมายในลักษณะที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในบริเวณนี้อีกด้วย

ตำนานสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มชนดั้งเดิมในเขตอีสาน เป็นกลุ่มชนที่น่าจะมีถิ่นฐานอยู่ในเขตสาละวินตอนต้นของแม่น้ำโขงก่อน ต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายลงมาตามแม่น้ำโขงเป็นกลุ่มเป็นเหล่าไป ซึ่งสาเหตุของการเคลื่อนย้ายนั้นอาจจะมาจากการถูกรุกรานที่ทำมาหากินจากชนเผ่าอื่น หรือเป็นการขยายตัวลงมาหาแหล่งทำกินใหม่ก็ได้

ขณะที่ตำนานสุวรรณโคมคำและตำนานสิงหนวัติ กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนจากสาละวินมาอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน คือในเขตจังหวัดเชียงราย หลวงพระบางจนถึงจังหวัดเลย ตำนานอุรังคธาตุกลับเน้นเรื่องของผู้คนที่ย้ายเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำโขง ตอนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคาย ลงไปจนถึงอุบลราชธานี (ศรีศักร วัลลิโภดม , 2519 : 11-13)

เนื่องจากพระธาตุพนมถูกสร้างขึ้น ณ ภูกำพร้าว ริมแม่น้ำโขงซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นกลาง ไม่อยู่ในท้องที่ของผู้ใด และชาวเมืองต่าง ๆ สามารถมาราบไหว้ได้สะดวก บริเวณนี้จึงมีบ้านเมืองที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุพนมหลายเมือง ดังปรากฏในตำนานว่า มีเมืองศรีโคตรบอง (นครพนม) หนองหานหลวง (สกลนคร) หนองหานน้อย เมืองพาน (อุดรธานี) สุวรรณภูมิ (ลาว) จันทบุรี (เวียงจันทน์) อินทปัฐ (กัมพูชา) จุลณี (ตั้งเกี้ยว) สาเกต (ร้อยเอ็ด) และเมืองกรุนทนคร (อโยธยา)

กลุ่มคนที่ตั้งหลักแหล่งตามเมืองเหล่านี้ จึงประกอบไปด้วยผู้คนหลายกลุ่มหลายเผ่าพันธุ์ ที่ศรีศักรใช้คำว่าเป็น “เขตสะสม” เพราะเหตุว่าอยู่ชายแดนของรัฐหรือแคว้นใหญ่ ๆ ทั้งด้านใต้ ตะวันตก เหนือ และตะวันออก ก่อนที่จะถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง

ประชากรในภาคอีสานจึงมีชนหลายเผ่าพันธุ์ แหล่งที่มา ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิต มิใช่มีแต่เฉพาะคนลาว แม้ในบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ คราวเสด็จไปตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน ในปี พ.ศ.2449 ยังระบุว่า คนที่อยู่แถวลุ่มแม่น้ำโขงที่แตกต่างไปจากไทยล้านช้าง มีถึง 8 พวกคือ

1. พวกผู้ไทย อยู่ในเขตเมืองสกลนครและเรณูนคร
2. พวกกะเลิง อยู่ที่สกลนคร เดิมอยู่เมืองกะตาก มีภาษาพูดของตนต่างหาก ผู้ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า และสักรูปนกที่แขนและที่แก้ม
3. พวกย้อ อยู่แถวเมืองท่าอุเทน ในเขตจังหวัดนครพนม แต่เดิมอยู่แถวเมืองชัยบุรี ไกล ๆ กับเมืองท่าอุเทน แล้วหนีกองทัพกรุงเทพฯ ไปอยู่เมืองหลวงโปงเลงทางฝั่งซ้ายไกลกับเขตญวนคราวหนึ่ง แล้วเพิ่งกลับมาอยู่ที่ท่าอุเทนในสมัยรัชกาลที่ 3
4. พวกแสก อยู่ที่เมืองอาจสามารถ ในเขตจังหวัดนครพนม แต่เดิมพวกนี้อยู่ที่เมืองแสก ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวน

5. **พวกโย้ย** อยู่ที่เมืองอากาศอำนวย ในเขตจังหวัดสกลนคร

6. **พวกกะตาก** อยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร

7. **พวกกะโซ่** เป็นพวกข่า มีผิวคล้ำ พูดภาษาของตนเอง รวมกันอยู่ในเขต

เมืองกุสุมาลย์ มณฑลในเขตจังหวัดสกลนคร พวกนี้ย้ายมาจากเมืองมหาชัยกองแก้ว ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและ

8. **พวกเขมรป่าดง** อยู่ในเขตอีสานใต้แถบจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ (ศรีศักร วัลลิโภดม , 2523 : 272-273)

โดยสรุปแล้ว ก่อนการจัดแบ่งเป็นมณฑล (พ.ศ.2475) มีการแบ่งกลุ่มคนตามลักษณะชาติพันธุ์ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. **กลุ่มลาว** นับเป็นกลุ่มใหญ่อยู่ในเมืองต่าง ๆ ในเขตมณฑลลาวพวนและลาวกาว ที่เข้ามาอยู่หลังสุด ทำนาลุ่ม มีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองแล้ว

2. **กลุ่มเขมรป่าดง** คือพวกที่พูดภาษามอญ-เขมร ที่ลาวเรียก “ลาวเทิง” จะตั้งถิ่นฐานในที่สูง ส่วนใหญ่ในเขตอีสานใต้ ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ ได้แก่พวก ข่า กูย หรือส่วยที่เป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิม

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานว่า ในราวปลายกรุงศรีอยุธยา มีกลุ่มคนที่เป็นชาวกวย ชาวเขมร เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีหน้าที่ส่งส่วยช้างให้กับทางกรุงอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถือเป็นประชากรส่วนใหญ่ในเขตอีสานใต้

3. **กลุ่มไทยโคราช** อยู่ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

ชนกลุ่มอื่น ๆ ที่น่าจะเข้ามาอยู่จนเป็นประชากรพื้นเมืองอีกได้แก่ พวกไทยและชนเผ่าอื่น ๆ ในน่านเจ้าที่มีหลายเผ่าพันธุ์ ดังที่เอกสารจีนระบุว่า เขตเจนละกับน่านเจ้า ติดต่อกันทางแม่น้ำโขงได้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ยังกล่าวถึงพวกกัมพูหรือกัมพูชที่น่าจะเข้ามาอีสานตั้งแต่สมัยโบราณ พวกนี้อยู่ในเจนละน้ำ และอาจรวมชวากัมพูชาที่ผสมกับชาวอินเดียอีกด้วย หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังยืนยันยิ่งว่า พวกจามที่อยู่ทะเลจีนใต้กับเทือกเขาอันนาม ก็ได้ติดต่อและโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนอีสาน

สำหรับชนชาติจามนั้น ในทางเชื้อชาติ พวกจามมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนบนที่สูง เช่น พวกกระแควและจะราย ซึ่งนับเป็นขากลุ่มหนึ่งทางด้านวัฒนธรรมพวกจามมีความเชื่อของตนก่อนรับนับถือฮินดูและพุทธ แต่บางพวกก็นับถือมุสลิม จามได้รับการยกย่องว่าเชี่ยวชาญการค้าทางทะเล การประมง มีความสามารถในการเดินเรือทะเล เอกสารจีนโบราณจึงกล่าวถึงพวกจามโบราณว่า “สลัดทะเล”

เหตุที่จามเป็นชนกลุ่มใหญ่ มีความเจริญ และมีรัฐของตนเอง อยู่ใกล้ทะเลในเขตเวียดนามภาคกลาง คืออาณาจักรจามปา จามจึงมีฐานะเป็นผู้มีอารยธรรมสูงกว่าชาวพื้นเมืองแหล่งอารยธรรมจามในลุ่มแม่น้ำโขง คือปราสาทวัตภู ที่จำปาศักดิ์ และศาสนสถานที่อยู่ลวราชธานีที่เหล็อร่องรอยแต่ชิ้นส่วนของศาสนสถานเท่านั้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ , 2538 : 44-45)

ผู้คนทั้งหมดเหล่านี้ ได้มีการผสมผสานกับชาวพื้นเมืองที่เป็นชาวจีนในปัจจุบันรุ่นลูกหลานจะมีวัฒนธรรมแบบลาวไปเกือบหมด เนื่องจากพวกลาวเป็นประชากรที่เคลื่อนย้ายเข้ามาจนเป็นประชากรส่วนใหญ่ในอีสาน

พื้นที่ภูมิจังหวัดสุรินทร์

จังหวัดสุรินทร์เดิมเป็นชุมชนโบราณ มีร่องรอยการตั้งชุมชนหลายแห่ง โดยเฉพาะรอบบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีและพบเศษเครื่องปั้นดินเผาสีขาว ซึ่งใช้ดินทรายเผาในพื้นที่หลายแห่ง เช่น ในเขตอำเภอชุมพลบุรี หลักฐานทางโบราณคดีในเขตจังหวัดสุรินทร์ มีผู้นำค้นดินรอบเมืองสุรินทร์หรือชุมชนโบราณหลายแห่ง เช่น ชุมชนโบราณบ้านพระปืด ชุมชนโบราณบ้านเมืองที่ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่มีมาอย่างต่อเนื่อง และได้พัฒนาเป็นบ้านเมืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นต้นมา

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงการก่อสร้างบ้านเมือง คือ สิ่งก่อสร้างและผังเมืองโบราณ เช่น ในอำเภอสังขะพบปราสาทภูมิโพน ซึ่งเป็นศิลปะแบบไพรกเมง พุทธศตวรรษที่ 13 ตรงกับสมัยที่อำนาจการเมืองการปกครองของเจนละเรืองอำนาจและได้เผยแผ่มาถึงบริเวณแถบนี้ ผังเมืองเก่าซึ่งเป็นผังเมืองแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา

ในยุคที่การปกครองของขอมเรืองอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16-18 นั้นได้มีการขยายอำนาจมาถึงบริเวณภาคอีสานด้วย โดยเฉพาะเขตอีสานใต้ หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการปกครองของขอมได้ขยายเข้ามา คือ การสร้างปราสาทหินที่ก่อด้วยอิฐหรือศิลาแลง มีทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์ รูปแบบในการปกครองของขอม แบ่งการปกครองออกเป็น 3 ภาค โดยตั้งศูนย์กลางการปกครองขึ้น 3 เมือง คือ เมืองละโว้ เมืองพิมาย และเมืองสทลนคร แต่ละเมืองมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชเท่าเทียมกันและปกครองบังคับบัญชาขึ้นตรงต่อนครวัดราชธานีขอม เมื่ออำนาจปกครองของขอมเสื่อมลง ชาวทวย (ทวย) ซึ่งเป็นชนชาวพื้นเมืองดั้งเดิมก็ยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ปะปนกับชาวขอม และบางส่วนได้อพยพขึ้นมาสมัยขอมเรืองอำนาจต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา มีอาณาจักรกว้างขวางมาก ชาวพื้นเมืองที่เรียกตัวเองว่า ล่วย กวย หรือ กวย ที่อาศัยอยู่แถบเมืองอัตปือแสนแปในแคว้นจำปาศักดิ์มีความรู้ความสามารถในการจับช้างป่ามาเลี้ยงไว้ใช้งาน ได้พากันอพยพข้ามลำน้ำโขงประมาณ พ.ศ. 2260 โดยแยกกลุ่มและตั้งถิ่นฐานกระจายออกไปในที่ต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ

ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2302) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ พ.ศ. 2301-2310) ช้างเผือกได้แตกโรงหนีเข้าป่าทางทิศตะวันออก สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางสองพี่น้องพร้อมด้วยไพร่พล 30 นายออกติดตามช้างเผือก เมื่อเดินทางมาถึงเมืองพิมาย ได้ทราบจากเจ้าเมืองพิมายว่าบริเวณริมเขามีชาวทวยอาศัยอยู่ ซึ่งชำนาญในการจับช้างและเลี้ยงช้าง หากไปสอบถามอาจจะทราบและเดินทางมาตามริมฝั่งแม่น้ำมูลจนได้พบเชียงสี หัวหน้าหมู่บ้านชาวทวย เชียงสีได้พา

ขณะที่ติดตามช้างเผือกไปหาเชียงสงที่บ้านเมืองสิง เชียงปุมที่บ้านเมืองที เชียงไชยที่บ้านกุดปะไท ตากะจะและเชียงขันที่บ้านโคกลำดวน และเชียงชะที่บ้านอัจจะปะนึ่ง หัวหน้าหมู่บ้านชาวเวียงเหล่านี้มีความชำนาญในการคล้องช้างและล่าสัตว์ คณะผู้ติดตามได้ออกติดตามช้างเผือกจนถึงเขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ในครั้งนั้นมีเชียงปุมและพวกได้ใช้พิธีกรรมทางศาสนาจารย์ช้างเผือก เมื่อช่วยจับช้างเผือกได้แล้วจึงนำมาส่งถึงกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เชียงปุมเป็นหลวงสุรินทร์ภักดี ตากะจะเป็นหลวงแก้วสุวรรณ เชียงขันเป็นหลวงปราบ เชียงชะเป็นหลวงเพชร เชียงไชยเป็นขุนไชยสุริยงค์ พร้อมทั้งพระราชทานตราตั้งและโปรดเกล้าฯ ให้ปกครองหมู่บ้านเดิมขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย ในปีต่อมาหัวหน้าหมู่บ้านดังกล่าวได้นำ ส่วยบรรณาการส่งไปกรุงศรีอยุธยา เป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ยกหมู่บ้านเหล่านี้เป็นเมือง พร้อมกับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองด้วย คือ

หลวงสุรินทร์ภักดี	เป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง เจ้าเมืองปะทายสมันต์
หลวงแก้วสุวรรณ	เป็นพระไกรภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมืองขุขันธ์
หลวงเพชร	เป็นพระสังฆะบุรินทร์อัจจะ เจ้าเมืองสังฆะ
หลวงศรีนครเตา	เป็นพระศรีนครเตา เจ้าเมืองรัตนบุรี

ต่อมาเจ้าเมืองสุรินทร์ สังฆะ และขุขันธ์ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาในราชทินนามเดิมในปี พ.ศ. 2321 เพราะมีความดีความชอบครั้งสงครามกับลาวในสมัยกรุงธนบุรี ส่วนเจ้าเมืองรัตนบุรียังคงมีบรรดาศักดิ์ที่ “พระ” เหมือนเดิม และในปี พ.ศ. 2329 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปะทายสมันต์เป็นเมืองสุรินทร์ ตามสร้อยบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองสุรินทร์ มีเจ้าเมืองปกครองสืบเชื้อสายกันมารวม 11 คน กระทั่งปี พ.ศ. 2451 ได้มีการปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินเป็นแบบเทศาภิบาลส่วนกลางจึงได้แต่งตั้งพระกรุศรีบุรีรักษ์ (สุข สุมานนท์) มาดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดหรือผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรก

1. สภาพทางกายภาพ ลักษณะทางภูมิศาสตร์และอาณาเขต

จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ระหว่างเส้นแวงที่ 103 องศา และ 105 องศาตะวันออก และระหว่างเส้นรุ้งที่ 15 องศาและ องศาเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถไฟ ประมาณ 420 กิโลเมตร และทางรถยนต์ 450 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ **จังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม**

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ **จังหวัดศรีสะเกษ**

ทิศใต้ ติดต่อกับ **ราชอาณาจักรกัมพูชา**

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ **จังหวัดบุรีรัมย์**

แผนที่จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 1 แผนที่จังหวัดสุรินทร์

2. ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดสุรินทร์มีเนื้อที่ประมาณ 8,124 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 5,077,535 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปมีลักษณะดังนี้ บริเวณซึ่งติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา มีป่าทึบและมีภูเขาสลับซับซ้อน ถัดจากบริเวณภูเขาจะเป็นที่ราบสูงลุ่ม ๆ ดอน ๆ ลักษณะลูกคลื่นลอนลาดบริเวณตอนกลางของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ มีที่ราบสูงอยู่บางตอน ตอนเหนือของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำไหลผ่าน

จังหวัดสุรินทร์มีลำน้ำธรรมชาติที่สำคัญ 8 สายดังนี้ แม่น้ำมูล ลำน้ำชี ห้วยเสนง ลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยทับทัน ลำห้วยระหารและลำห้วยแก้ว

จังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่าจำนวน 1,382,625 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 27.23 ของพื้นที่จังหวัดไม่มีอุทยานแห่งชาติมีวนอุทยานจำนวน 2 แห่ง คือ วนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ เนื้อที่ 2,500 ไร่ และวนอุทยานป่าสนหนองคู อำเภอสังขะ เนื้อที่ 625 ไร่ และมีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ห้วยสำราญ-ห้วยทับทัน อยู่ในพื้นที่กิ่งอำเภอพนมดงรัก อำเภอกาบเชิง อำเภอสังขะและ
อำเภอบัวเชด เนื้อที่ 313,750 ไร่

อำเภอเมืองสุรินทร์

อำเภอเมืองสุรินทร์ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2440 (ร.ศ.116) ขณะนั้นเรียกว่าอำเภอทักษิณ
จนถึง พ.ศ. 2457 จึงรวมอำเภอทักษิณสุรินทร์กับอำเภอสूरพินทนิคมเข้าเป็นอำเภอเดียวกัน
อำเภอเมืองสุรินทร์ในสมัยนั้นเป็นอำเภอที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก ทางทิศใต้จดประเทศ
กัมพูชาประชาธิปไตย ครั้นถึง พ.ศ. 2480 ทางราชการจึงได้แยกตำบลต่าง ๆ ทางทิศใต้รวม 7
ตำบล ได้จัดตั้งเป็นอำเภอขึ้นมาใหม่เรียกว่า อำเภอปราสาท และกิ่งอำเภอลำดวน เมื่อ พ.ศ.
2519 ที่ว่าการอำเภอเมืองสุรินทร์ตั้งอยู่ที่ถนนจิตรบำรุง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ใกล้
กับศาลากลางจังหวัดสุรินทร์

1. การปฏิรูปการปกครองเมืองสุรินทร์ตามแบบเทศาภิบาล

เมื่อ พ.ศ.2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พระเจ้า้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาว ประทับที่
เมืองอุบลราชธานี หัวเมืองลาวกาวประกอบด้วยหัวเมืองใหญ่ 21 เมือง และเมืองเล็ก ๆ ขึ้นกับ
เมืองใหญ่อีก 43 เมือง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์มีฐานะเป็นเมืองใหญ่สังกัดหัว
เมืองลาวกาว กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ได้เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 19
พฤศจิกายน พ.ศ.2434 พร้อมด้วยข้าราชการทหารและพลเรือนรวม 200 คนเศษ โดยเสด็จผ่าน
เมืองกบินทร์บุรี พระตะบอง ศรีโสภณ สุรินทร์ และเสด็จถึงเมืองอุบลราชธานีเมื่อวันที่ 4
กุมภาพันธ์ พ.ศ.2435 รวมเวลาเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงอุบลราชธานีได้สองเดือนเศษ (65วัน)

สำหรับเมืองสุรินทร์นั้น ให้หลวงชนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) (ต่อมาได้โปรดให้เลื่อน
พระราชวรินทร์) กับกัมพูชพจา (ล่าม ภาษาส่วย เขมร) อยู่ประจำรักษาราชการ มีหน้าที่คอย
ปราบปรามโจรผู้ร้ายและจัดราชการภายในให้เป็นที่เรียบร้อย

หลวงชนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) จึงเป็นข้าหลวงคนแรกที่ส่วนกลางส่งไปประจำอยู่ที่
เมืองสุรินทร์ ส่วนตำแหน่งในเจ้าเมืองในขณะนั้น ก็ยังมีเจ้าเมืองกรมการเมืองในท้องถิ่น
ปกครองสืบสกุลกันต่อมา แต่อำนาจความเฉียบขาดลดน้อยลง บางครั้งหลวงชนสารสุทธารักษ์
(หว่าง) ก็ได้ใช้อำนาจลงทัณฑ์ผู้กระทำผิดรุนแรงถึงกับเสียชีวิตก็มี เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของ
ข้าหลวงนั้นจะออกตรวจตามปกติเดือนละครั้ง เพื่อตรวจตราความสงบเรียบร้อย และเร่งรัดให้
ราษฎรเสียส่วย สิ่งที่จะต้องเสียเป็นส่วย คือ ผ้าขาว 1 วา ปลาแห้ง 2 ตัว ต่อมาได้เรียกเก็บเป็น
เงิน 2 บาท และ 4 บาท

หลวงชนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) ได้ปรับปรุงบ้านเมืองหลายอย่างจากการเก็บส่วยเพื่อนำ
มาตัดถนน เช่น ถนนชนสารซึ่งเป็นถนนชนสารสายหลักและสายแรกของเมืองสุรินทร์แต่การ
เกณฑ์แรงงานสร้างถนนเพื่อสาธารณประโยชน์ทำให้ประชาชนเดือดร้อนจึงเกิดมีล่านำคำขับเป็น
สำเนียงพื้นเมืองในหมู่ชาวเมือง ดังนี้

ภาษาเขมร	ภาษาไทย
ชน่า นุ ชน่า เฉลิว	ปีนั้นปีฉลู
แอเลิว ชน่า วัวะ	ปัจจุบันนี้ปีวอก
ชนสาร เลิง โม่ก	ชนสารขึ้นมา
ดักแตง เมิง ทะไม	ปรับปรุงเมืองใหม่
ดักแตง เตียง เปราะะ	ปรับปรุงทั้งชาย
ดักแตง เตียง สเร๊ย	ปรับปรุงทั้งหญิง
ดักแตง เมิง ทะไม	ปรับปรุงเมืองใหม่
สร้าง กุก ศาลา	สร้างคุกและศาลา
สร้าง ถนล ฉวัดแวง เจิง	สร้างถนนเป็นตาราง
สร้าง เก็บ ประสูย	สร้างกฎเก็บส่วย
เนี่ยะสเราะ เนี่ยะสแร	ชาวบ้านชาวช่อง
เตียง เซง แต่ปรูย	ได้แต่ระกำ
สร้าง เก็บ ประสูย	ได้แต่เก็บส่วย
มูย กบาล ปีร ดม	หัวละ 2 บาท
เนี่ยะสเราะ เนี่ยะสแร	ชาวบ้านชาวช่อง
นำ คะเน็ย โปล รงม	พากันบ่นระงม
มูย กบาล ปีร ดม	หัวละ 2 บาท
ขญุม เก เตียง สเราะ	ชี้ข้าเขาทั้งหมู่บ้าน

ในปีพ.ศ.2437 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ทรงจัดปกครองหัวเมืองเป็นแบบเทศาภิบาล โดยการแบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน การเทศาภิบาลจึงเป็นลักษณะการปกครองท้องถิ่นที่มุ่งให้เจ้าหน้าที่ได้ไปประจำอยู่ตามมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบลให้ใกล้ชิดกับราษฎรยิ่งขึ้น ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่นที่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ซึ่งเป็นหลักในการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคมาจนถึงปัจจุบันนี้

ภาพที่ 2 คูเมืองสุรินทร์โบราณ

2. ข้างหลวงกำกับราชการเมืองสุรินทร์ มีดังนี้

2.1 หลวงธนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) เป็นข้างหลวงกำกับราชการเมืองสุรินทร์คนแรก ระหว่าง 2435-2436 หลวงธนสารสุทธารักษ์มีอำนาจทัดเทียมกับผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ในขณะนั้น (พระชัยณรงค์ภักดี: บุนนาค) ข้างหลวงกำกับราชการได้เกณฑ์ราษฎรตัดถนนในเมืองสุรินทร์ และเป็นสายหลักในตัวจังหวัดสุรินทร์มาจนถึงปัจจุบัน เรียกว่า ถนนธนสาร

2.2 หลวงสิทธิเดชสมุทรพันธ์ (ล้อม) พ.ศ.2436 หลวงสิทธิเดชสมุทรพันธ์ ย้ายมาดำรงตำแหน่งข้างหลวงกำกับราชการเมืองสุรินทร์ อยู่เพียง 1 ปีก็ย้ายไปประจำอยู่ที่เมืองศรีสะเกษ เมื่อ พ.ศ.2437

2.3 จมื่นวิไชยยุทธเดชาคณี (อ้อม) พ.ศ.2437 จมื่นวิไชยยุทธเดชาคณีย้ายมาจากเมืองศรีสะเกษ โดยสับเปลี่ยนกับหลวงสิทธิเดชสมุทรพันธ์ ดำรงตำแหน่งประมาณ 1 ปีก็ย้ายไป ที่อื่น

2.4 หลวงวิชิตชลหาญ ในปี พ.ศ.2438 อยู่ได้ไม่ถึงปีก็ถูกย้ายไปที่อื่น

2.5 หลวงสาธรรพกิจ (อู๊ด) พ.ศ.2438-2450 หลวงสาธรรพกิจย้ายมาดำรงตำแหน่งข้างหลวงกำกับราชการเมืองสุรินทร์ 12 ปี ในขณะนั้นพระพิไชยณรงค์ภักดี (บุญจันทร์) เป็นผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ ซึ่งเป็นลูกหลานเจ้าเมืองสุรินทร์คนสุดท้ายที่ได้เป็นผู้ว่าราชการเมือง (เปลี่ยนจากเจ้าเมือง เมื่อ พ.ศ.2443) และมีหลวงประเสริฐสุนทรบาล (ตุ่มทอง)

เป็นผู้รักษาการตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ 1 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม ต่อจากนั้นทาง ส่วนกลางได้แต่งตั้งข้าราชการฝ่ายปกครองมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัด ส่วน ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองได้ถูกยุบไป ผู้ที่ทางกระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งมาดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงประจำจังหวัดสุรินทร์คนแรก คือ พระกรุงศรีบริรักษ์ (พ.ศ.2451-2453) และมีผู้ดำรง ตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดเรื่อยมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด ในปี พ.ศ.2459 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว (พ.ศ.2475) ทางราชการได้ตำแหน่งผู้ว่า ราชการจังหวัด เป็นข้าหลวงประจำจังหวัดและเปลี่ยนมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอีกตั้งแต่วันที่ พ.ศ.2495 เป็นต้นมา (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสานเล่มที่ 14 , 4708-4728)

3. ประเพณีและพิธีกรรมในรอบปี

ประเพณีและพิธีกรรมของชาวเขมรในจังหวัดสุรินทร์มีความแตกต่างกันกับท้องถิ่น อื่นในอดีตอย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏในประเพณีและการประกอบกิจกรรมตลอดทั้งปีในรอบ 12 เดือน ซึ่งมีมาตั้งแต่อดีตประเพณี พิธีกรรมหรือกิจกรรมบางอย่างที่ยังคงยึดถือปฏิบัติอยู่และ ประเพณีปฏิบัติบางอย่างได้หมดไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ชาวเขมรในอดีต ยึดถือเดือน แคนเจ็ด (เดือนห้า) เป็นเดือนเริ่มต้นของปีใหม่และเป็นเดือนเริ่มต้นในการประกอบ กิจกรรมการเกษตรในรอบปี แม้ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างได้มีการปรับเปลี่ยนหรือหมดไปมาก แต่เพื่อทำความเข้าใจถึงโลกทัศน์และวิถีชีวิตของกลุ่มชนในอดีตจึงได้นำประเพณีทั้ง 12 เดือน มาบันทึกและอธิบายสรุปประเพณีพอสังเขป ดังนี้

3.1 เดือนห้าชาวเขมรเรียกว่า “แคนเจ็ด” ตรงกับเดือนเมษายน พิธีกรรมมีขึ้น ในเดือนนี้คือ พิธีสงฆ์พระรดน้ำดำหัวคนแก่ ในวันสงกรานต์มีการละเล่นพื้นบ้านหลายอย่าง เช่น การเล่นเจรียง การเล่นกันตรึม การเล่นเรือมตรจ การเล่นโล้ดอันเร เป็นต้น เป็นเดือนที่ ชาวบ้านได้พักผ่อนอย่างเต็มที่ประชาชนได้ทำบุญเล่นสนุกสนานในการละเล่นต่าง ๆ เป็นเดือน ที่ชาวบ้านทำงานน้อยที่สุด นอกจากงานบ้านหรืองานครัวเพื่อที่จะเตรียมตัวทำงานหนักในเดือน ต่อไป

3.2 เดือนหกชาวเขมรเรียกว่า “แคนปะชา” ตรงกับเดือนพฤษภาคม พิธีกรรม ทางศาสนาที่ปฏิบัติคือการทำบุญตักบาตร การเวียนเทียนในวันวิสาขบูชาและการประกอบ พิธีกรรมเช่นผีนา เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ทราบถึงฤดูทำนาที่กำลังจะมาถึง

3.3 เดือนเจ็ดชาวเขมรเรียกว่า “แคนเจ็ย” ตรงกับเดือนมิถุนายน มีพิธีกรรม เช่นผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ ถือเป็นพิธีกรรมก่อนการทำนาเพื่อเป็นการชำระล้างสิ่งไม่ดีหรือสิ่งที่เป็น อุปสรรคให้หมดไปและเพื่อเป็นการต้อนรับความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารที่ทำการปักดำ ในฤดูกาลที่กำลังจะมาถึง

3.4 เดือนแปดชาวเขมรเรียกว่า “แคนอะชาด” ตรงกับเดือนกรกฎาคม ใน เดือนนี้ชาวบ้านร่วมกันปวารณาตนเข้าพรรษาและถวายผ้าอาบน้ำฝนแด่พระสงฆ์

3.5 เดือนเก้าชาวเขมรเรียกว่า “แคนชราบ” ตรงกับเดือนสิงหาคม เป็นช่วงฤดู ดำนา มีฝนตกชุกและน้ำหลากฉะนั้นพิธีกรรมต่าง ๆ จึงไม่ปรากฏเด่นชัดนัก

3.6 เดือนสิบชาวเขมรเรียกว่า “แคเบ็น” ตรงกับเดือนกันยายนมีพิธีกรรมการ เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษเรียกในหมูกุ่มชาวเขมรว่า “เบ็นตุจ” ในวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือนสิบ ช่วงที่ สองเป็นช่วงพิธีกรรมใหญ่โตถือเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดเรียกว่า “เบ็นทม” ในวันแรม 14-15 ค่ำ เดือนสิบ

3.7 เดือนสิบเอ็ดชาวเขมรเรียกว่า “แคจะเห็ง” (เดือนตุลาคม) มีพิธีกรรมใน การออกพรรษาในวันขึ้น 15 ค่ำ จะมีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์มรการสวดมนต์และฟัง เทศน์ชาวเขมรไม่นิยมนำต้นผึ้งไปถวายวัดเหมือนกลุ่มลาว, กูย

3.8 เดือนสิบสองชาวเขมรเรียกว่า “แคกระเตอะฮ์” (เดือนพฤศจิกายน) มี พิธีการทอดกฐินเริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 11 จนถึง 15 ค่ำ เดือนสิบสอง (ไม่ปรากฏพิธีลอย กระทงหรือขอขมาแม่น้ำแต่อย่างใด)

3.9 เดือนอ้ายชาวเขมรเรียกว่า “แคเมียกตุจ” (เดือนธันวาคม) ชาวเขมรจะ ร่วมกันลงแขกเกี่ยวข้าว เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามแบบแผนที่บรรพบุรุษได้ กระทำมาก่อนนั้นคือ เป็นการแสดงถึงความสมัครสมานสามัคคีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน หากแต่ในปัจจุบันเพื่อนบ้านที่เคยช่วยเหลือลงแขกเกี่ยวข้าวกันลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ เนื่องจาก ส่วนหนึ่งได้เดินทางไปทำงานที่ต่างจังหวัดชาวเขมรบางกลุ่มจึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานในการเกี่ยว ข้าวจากต่างหมู่บ้าน

3.10 เดือนยี่ชาวเขมรเรียกว่า “แคเบาะฮ์” (มกราคม) ในช่วงนี้ชาวเขมรนิยม ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ในพิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีกรรมแห่งการรื่นเริงและเป็นสิริมงคล จะมีการ ปฏิบัติพิธีกรรมแบบพราหมณ์และมีความเชื่อในเรื่องของผี ที่ถือว่าเป็นเรื่องสิริมงคลให้กับตัวเอง

3.11 เดือนสามชาวเขมรเรียกว่า “แคเมียกทม” (เดือนกุมภาพันธ์) มี พิธีกรรมทางศาสนาคือพิธีทำบุญวันมาฆบูชาและพิธี “มะมีวิต” ซึ่งเป็นพิธีรักษาอาการเจ็บป่วย ของชาวเขมรในการประกอบพิธีกรรมนี้ ในแต่ละครั้งชาวบ้านจะบอกกล่าวญาติมิตรของตนให้ มาร่วมพิธี นับว่าเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงความผูกพันในระบบเครือญาติ

3.12 เดือนสี่ชาวเขมรเรียกว่า “แคปะกุน” ตรงกันเดือนมีนาคม ในช่วงนี้จะมี พิธีกรรมแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่และอุปสมบท ช่วงนี้ถือว่าชาวบ้านว่างจากการทำนาจึงมีพิธีกรรม ทางศาสนามาก (สมัคร เจาะใจดี , 2540 : 101-102)

เพื่อให้การศึกษาถึงการละเล่นพื้นบ้านที่สามารถเชื่อมโยงอดีตโดยอาศัยหลักฐาน ทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีและการศึกษาทางมานุษยวิทยาเป็นรอยเชื่อมระหว่างยุค โบราณกับสังคมปัจจุบัน จึงได้นำเอารายงานทางวิชาการของนักวิชาการด้านโบราณคดีและด้าน มานุษยวิทยามาสรุป เพื่อให้เห็นร่องรอยของพัฒนาการของการละเล่นในอดีตและส่งผลให้เกิด ความหลากหลายแตกย่อยไปในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนี้

การละเล่นในยุคดึกดำบรรพ์

ร่องรอยดึกดำบรรพ์ของการพอนเต้นมีเค้ามูลบางประการอยู่ในบรรดาภาพเขียนสีบนผนังถ้ำ เช่น ในถ้ำรูปที่เขาเขียว ตำบลลุ่มสุม อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นภาพเขียนสีที่แสดงรูปคนจับมือกันเป็นแถวจำนวน 49 คน มีเครื่องแสดงเพศทั้งหญิงและชาย (ชิน อยู่ดี , 2510 : 141) ลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมแสดงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่ใช่ปกติแต่ควรจะเป็นเรื่องของการละเล่น (เต้นพอน) ในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนั้นยังมีภาพเขียนแสดงรูปคนยุคดึกดำบรรพ์ในที่อื่น ๆ อีก เช่น ที่เขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา, ที่ถ้ำคน วัดพระบาทบัวบก และที่บ้านดิว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งล้วนเป็นภาพกลุ่มคนนั่งโอดินเป็นแถว ๆ ส่วนภาพเขียนที่ภูปลาร้า จังหวัดอุทัยธานี มีภาพคนแสดงท่าทางคล้ายกำลังเต้นพอนอยู่ด้วย (สุจิตต์ วงษ์เทศ , 2542 :116-118)

ภาพที่ 3 ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำแสดงเรื่องราวของการล่าสัตว์ โดยมีนายพรานและทำเด้นรำเขาจันทร์งาม บ้านเลิศสวัสดิ์ อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา

ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำเหล่านี้ มีความหมายอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของผู้คนในระบบความเชื่อยุคดึกดำบรรพ์ เพราะถ้ำหรือเพิงผาที่มีภาพเขียนอยู่ด้วยย่อมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับศาสนสถานของผู้คนและบ้านเมืองในสมัยหลัง ๆ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมหรือศาสนกิจ

กริยาของผู้คนที่อยู่บนภาพเขียนเหล่านี้ส่วนมากเป็นเรื่องของการทำมาหากิน การล่าสัตว์ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตด้านอื่น ๆ แต่บางส่วนของภาพมีผู้คนบางกลุ่มแสดงท่าทางพิเศษที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งพิจารณาเปรียบเทียบกับลักษณะการเล่นในประเพณีของบรรดากลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ที่ยังมีสืบเนื่องต่อมา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ , 2506 : 26-30) ดังนี้

ข่า (ผี) ดองเหลือง เป็นพวกสัตว์จรรอนเร่ไม่อยู่เป็นที่ จึงมักตีเกราะเคาะไม้ เป่าไปไม้เป็นเสียงสัตว์ป่าร้อง เมื่อขับล่าเดินฟ้อนก็ปรบมือเป็นจังหวะ

ละว้า หรือ ละวะ เป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง จะตีเกราะไม้ไผ่เรียกว่า “โกน” แล้วเป่าเขาควาง ตีตติงจ้องหนอง ตีฆ้องและกลองมโหระทึก ใช้ไม้ไผ่กระทุ้งดิน บางทีก็ใช้เดินฟ้อนกระทบไม้และขับลำเพลงสั้น ๆ

การฟ้อนรำในยุคโลหะ

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญอีกชุดหนึ่งเป็นลวดลายอยู่บนกลองมโหระทึกยุคโลหะจากดองซอนในเวียดนามภาคเหนือ เป็นรูปคนกำลังเป่าแคนและมีช่างฟ้อนอย่างน้อย 2 คน กำลังทำมืออ่อนฟ้อนกางแขนครึ่งข้อทั้งสองข้าง ท่าทางคล้ายฟ้อนแคน หมอแคนและช่างฟ้อนแต่งกายเหมือน ๆ กัน คล้ายกับนุ่งผ้าหรือเปลือกไม้ยาวกรอมเกือบจรดพื้น มีเทริดขนนกสวมหัวแลดูสูง และยังมีประติมากรรมสัมฤทธิ์เป็นรูปหมอแคนผู้ชาย 2 คนขี่คอกันเป่าแคน มีลักษณะประหนึ่งเดินโลดโผนในพิธีกรรม

ภาพที่ 4 ภาพลวดลายบนกลองมโหระทึก มีหมอแคนและช่างฟ้อน

แท้ที่จริงแล้วหลักฐานทางโบราณคดีที่ยกมาอ้างทั้งหมดนั้น ไม่อาจจะระบุเผ่าพันธุ์ผู้เป็นเจ้าของประเพณีนั้น ๆ ได้ แต่อาจกล่าวรวม ๆ ได้ว่าเจ้าของที่แท้จริงคือบรรพบุรุษของผู้คนในผืนแผ่นดินใหญ่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่ม ๆ กระจายอยู่ทั่วไป โดยมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน บางครั้งก็อยู่รวมกลุ่มประสมประสานเผ่าพันธุ์กันด้วย

แต่เมื่อพิจารณาความต่อเนื่องและเปรียบเทียบประเพณีจากรูปแบบของแคน หมอแคน และทำเดินฟ้อนยุคโลหะดังกล่าวแล้ว ย่อมจะเห็นได้ชัดเจนว่ามีความเป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกันกับการละเล่นเต้นฟ้อนและขับลำคลอแคนของผู้คนในตระกูลไทย-ลาวปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือกลุ่มไทยในเวียดนามเหนือ (ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นแคว้นสิบสองจุไทย) กลุ่มลาวใน สปป.ลาว และกลุ่มอีสานในไทย

ประกอบกับบริเวณภาคเหนือของเวียดนามนั้นเป็นถิ่นที่อยู่ของตระกูลไทย-ลาวหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มลุ่มแม่น้ำแดง แม่น้ำดำแล้วต่อเนื่องเข้าไปถึงจ้วงในกวางสีของจีน (สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ : คนไทยอยู่ไหนบ้าง? , 2531) และเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของ “เถน” มาแต่ดึกดำบรรพ์ ซึ่งยังมีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของประชาชนในตระกูลไทยลาวละแวกแม่น้ำโขงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากประเพณีจุดบั้งไฟเป็นต้น

หลักฐานเกี่ยวกับหมอแคนและช่างเต้นฟ้อนยุคโลหะย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้คนตระกูลไทย-ลาว และตระกูลอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้เมื่อไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว และอาจเชื่อมโยงถึงวัฒนธรรมบ้านเชียงที่จังหวัดอุดรธานี รวมทั้งประเพณีของมนุษย์บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ดังที่มีเอกสารจีนระบุว่าประชาชนบริเวณภาคกลางในสมัยที่เรียกกันว่า ทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 มีการละเล่น “เป่าน้ำเต้า” ที่หมายถึงแคนหรือเรไร และสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็ยังใช้แคนเป็นเครื่องเป่าร่วมกับเครื่องมืออื่น ๆ ในการขับลำบำเรอถวายพระเจ้าแผ่นดินด้วย

ท่าฟ้อนแคนยุคโลหะดังกล่าว มีร่องรอยแบบแผน “การทรงตัว” ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “สามัญลักษณ์” ของประเพณีการละเล่นฟ้อนระบำรำเต้นในพิธีกรรมของผู้คนพื้นเมือง ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อธิบายถึงสามัญลักษณ์ของการทรงตัวว่า ในช่วงบนของร่างกาย ตั้งแต่หัวไหล่ลงไปถึงบั้นเอวจะต้องตั้งตรง ช่วงแขนทิ้งไว้ให้อ่อนไหว ส่วนขาให้เคลื่อนไหวไปตามลีลาของเพลงดนตรี เมื่อเพลงดนตรีลงจังหวะก็ต้องย่อเข่าลง เรียกว่า “ยุบ” เมื่อสิ้นจังหวะดนตรีก็เหยียดเข่าตรง เรียกว่า “ยียด” โดยให้ขาแต่ละข้างสลับกันรับน้ำหนัก โอกาสที่จะให้ขาทั้งสองข้างช่วยกันรับน้ำหนักตัวเท่า ๆ กันนั้นมีอยู่น้อยที่สุดแม้แต่อยู่ในท่าพักก็มักจะให้ขาข้างใดข้างหนึ่งรับน้ำหนัก

เอกลักษณ์ของการฟ้อนดังกล่าวนี้มีอยู่เหมือนกันทุกภูมิภาคของประเทศไทย จะแตกต่างกันบ้างก็อยู่ที่การใช้มือใช้แขน ภาคเหนือกับภาคกลางคล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ ไม่ยกมือและแขนต่ำเกินไปหรือสูงเกินไป แต่มักจะอยู่ในระดับศีรษะเป็นอย่างสูงสุด และไม่เกินไปกว่านั้น ส่วนภาคใต้ยกมือให้สูงเกินศีรษะขึ้นไปได้ ขาที่ย่อลงไปก็ต่ำกว่าภาคกลางและภาคเหนือมาก และต้องฝึกให้มีกำลังขาที่แข็งแกร่งจริง ๆ จึงจะทำได้ ในภาคอีสานดูจะรำตามสบายยิ่งกว่าภาคอื่น ๆ ที่แม้จะอยู่ในสามัญลักษณ์เช่นเดียวกัน การกระทบจังหวะด้วยการย่อเข่าลง หรือ “ยุบ” นั้นมีน้อยกว่าภาคอื่น ๆ และมีนาน ๆ ครั้ง ไม่ลงทุกจังหวะ (นาฏศิลป์ไทย : ธนากร กรุงเทพฯ จัดพิมพ์เมื่อ 2526 อ้างใน สุจิตต์ วงษ์เทศ , 2542 : 119)

กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่าทางของช่างขับฟ้อนและหมอแคนยุคโลหะ (เรียกกันภายหลังว่า “ลำแคน”) ที่มีรูปวลดลายนูนบนกลองมโหระทึกมิได้แตกต่างไปจากการละเล่นลำ (ฟ้อน) ฝีฟ้าหรือลำ (ฟ้อน) รักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับ “ปวงผี” อื่น ๆ รวมทั้งมิได้แตกต่างไปจากประเพณี

รำ (เข้าทรง) แม่ศรี (หรือแม่สรี) ซึ่งมีโกร่งเป็นเครื่องมือตีให้จังหวะ บรรดาการเล่นดังกล่าวมานั้นล้วนมีลีลา “สามัญลักษณะ” เดียวกัน อีกทั้งเป็นการเล่นในพิธีกรรมตามระบบความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน เพื่อกระทำบำเรอบวงสรวงปวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ และมักมีเครื่องมือนดนตรีตีตีตีเป่าและขับลำคำร้องประกอบ

แต่การฟ้อนนั้นมิได้ตั้งใจจะให้มีการร้องเข้ากับคำขับลำที่ร้องกิริยาที่แสดงออกมาจึงยังไม่จำเป็นต้องมีเรื่องราวที่เป็น “นิยาย” ดังตัวอย่างการฟ้อนเข้าทรง “ปวงผี” ซึ่งจะมีช่วงขับลำเป็นเรื่องราววิงวอนร้องขอบางสิ่งบางอย่างที่ต้องการ แต่กิริยาของบรรดาผู้ฟ้อนจะมีลักษณะเสรีและอาจมีท่าทางแตกต่างจากคำขับก็ได้

ฟ้อน ระบุว่า รำ เต็น

บรรดาผู้ฟ้อน ระบุว่า รำ เต็นในยุคแรก ๆ มิได้เป็นช่วงฟ้อนหรือช่วงขับลำ แต่ล้วนเป็นชาวบ้านในชุมชนหมู่เหล่าชนเผ่าเดียวกัน ดังนั้นการเล่นดังกล่าวจึงทำร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน แม้การฟ้อนระบุว่ารำเต็นเข้าทรงผีฟ้ารักษาโรคก็จะร่วมกันทำพิธีทั้งชุมชน ผู้ที่มีได้เจ็บป่วยในขณะนั้นแต่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยมาก่อนจะเข้าร่วมฟ้อนระบุว่ารำเต็นอย่างเสรีแล้วถือเป็นโชคชัย ไพบูลย์ของตนและหมู่เหล่าด้วย

ประเพณีรวมกลุ่มกันฟ้อนระบุว่ารำเต็นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน มีตัวอย่างสำคัญ เช่น แห่ฟ้อนควรวานใหญ่ในล้านนา แห่นางแมวในภาคกลาง และเชียงใหม่ ในอีสาน เช่น เชียงบั้งไฟเพื่อขอฝน หรือขอความอุดมสมบูรณ์ (เกี่ยวกับการขอฝนในอีสานนั้น นอกจาก เชียงบั้งไฟแล้วยังมีประเพณี “โยนครกโยนสาก” หรือ “ตึงครกตึงสาก” ด้วย โดยใช้เชือก 2 เส้นผูกครกและสาก แล้วให้ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจำนวนเท่า ๆ กันตึงคนละทาง ก่อนตึงให้ร่วมอธิษฐานเพื่อขอให้ฝนตกแล้วมีประเพณีอธิษฐานทำนายว่า ถ้าฝนจะตกขอให้ฝ่ายหญิงชนะ)

มีตัวอย่างการรวมกลุ่มฟ้อนรำตามประเพณีท้องถิ่นล้านนาสมัยโบราณอยู่ในโครงนิราศศรีบุญชัย ตอนที่บรรยายถึงงานนมัสการพระธาตุแล้วมีกลุ่มช่วงฟ้อนระบุว่ามาฟ้อนหานกยูง (ที่ฝ่ายโยนเรียกประเลง) เป็นพุทธบูชาว่า

จึงเสลยยุรยาตรฟ้อน	เพื่อนผีต
แวววาดหางยุงกวัด	แกว่งเต็น
เงินทองระบำตัด	ทุมทอด งามเอย
ตามพวกคันทัพเหล่น	หลากแล้หลายระบำ
และมีเครื่องประโคมระบำว่า	
นักคุณแคนคู่ฆ้อง	สระไน
ไพโอรุสลายสลับไส	ดอกสร้อย
บางครุบาททไป	แปงรำ รักเอย
เสลยเยยะยลหน้าช้อย	ชอไปด้วยโดยระบำ (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2542: 121)

ในที่สุดประเพณีฟ้อนระบุว่ารำเต็นในพิธีกรรมต่าง ๆ อย่าง “สามัญลักษณะ” อันเป็นสมบัติของประชาชนชาวบ้านในภูมิภาคนี้มาแต่ดั้งเดิมก็ส่งต่อแล้วถ่ายทอดให้แก่ชนชั้นสูงในราช

สำนักยุคแรก ๆ ไปหมดทั้ง 2 กระบวนคือ ฟ้อนระบำกระบวนหนึ่ง และรำเดินอีกกระบวนหนึ่ง ดังจะเห็นข้อความในเอกสารรุ่นเก่ามักจำแนกไว้ เช่น จารึกสมัยสุโขทัย (หลักที่ 8 จารึกภูเขาสุมนกภู) ระบุว่า มี “ระบำ” และ “เต้น” ส่วนในกฎมณเฑียรบาลสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาระบุชื่อ “ระบำ” และ “เต้น” และหนังสือไตรภูมิกล่าวไว้ว่า “บ้างเต้นบ้างรำ” และ “บ้างฟ้อนระบำ” เป็นต้น กระบวนการฟ้อนระบำจะเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของ “ละคร” กระบวนการรำเดินจะเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของ “โขน” ก็เป็นไปได้

สำหรับกระบวนการฟ้อนระบำนั้น เมื่อชนชั้นสูงรับแบบแผนฟ้อนระบำของชุมชนชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ไปแล้ว ก็ปรับปรุงแต่งแปลงใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับประเพณีในราชสำนักยุคแรก ๆ เป็นเหตุให้มีกระบวนการระบำแตกต่างกัน 2 อย่างคือ ระบำผู้ชาย-ผู้หญิง และ ระบำผู้หญิงล้วน ระบำผู้ชาย-ผู้หญิง หรือชายจริงหญิงแท้จะมีพัฒนาการเป็นละครนอก (และโนราชาตรี) ระบำผู้หญิงล้วน จะมีพัฒนาการเป็นละครในตามลำดับ

แนวคิดสำคัญของการละเล่น

ลักษณะสำคัญของการละเล่นของไทยแต่ดั้งเดิมนั้น มีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาอย่างน้อย 4 ประการคือ (ปราณี วงษ์เทศ , 2529 : 229-239)

1. ผู้ให้กำเนิดไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่มักเกี่ยวพันกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขอนี้มีปรากฏในพงศาวดารล้านช้างว่าหลังจากพระยาแสนหลวง (น่าจะหมายถึงพระอินทร์) ได้สร้างบ้านแปงเมืองตลอดถึงเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินให้มนุษย์เสร็จเรียบร้อยแล้วก็ดำริที่จะสร้าง “เครื่องอันจักเล่นจักหัวและเสพรำคำขับทั้งมวล” ให้แก่มนุษย์ พระยาแสนหลวงจึงสั่งให้ “ศรีคันทพะเทวดา” (น่าจะหมายถึงคันทรรพเทวดา) “...ลงมาบอกสอนคนทั้งหลายให้เข็ดข่มองกลองกับแจแวงปี่พาทย์พิณพิยะเพลงกลอนได้สอนให้ดนตรีทั้งมวล และเล่าบอกสอนครูอันขับฟ้อนฮ่อนนะสิ่งสว่าง ระเมงละมางทั้งมวลถ้วนแล้ว...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 , 2506 : 395)

เรื่องราวของพระยาแสนหลวงหรือ “แสน” นี้มีบทบาทและมีอิทธิพลสูงต่อความรู้สึกรักชาติของชนชาติไทย-ลาว โดยเฉพาะแถบที่อยู่อาศัยละแวกแม่น้ำโขงและใกล้เคียงนับตั้งแต่ดินแดนภาคอีสานและภาคเหนือของประเทศไทยตลอดจนถึงชาวลาวในประเทศลาวและชาวไทยลื้อแห่งสิบสองพันนาในเขตปกครองตนเองมณฑลยูนนานที่ประเทศจีน เพราะพระยาแสนหลวงหรือ “แสน” ก่อให้เกิดการบวงสรวงด้วยบั้งไฟและการรำการเซิ้งบั้งไฟในช่วงฤดูแล้งหรือสงกรานต์

กล่าวโดยสรุปแล้ว “แสน” เป็นผู้ให้กำเนิดทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏอยู่ในสังคมของชนชาติไทย-ลาว และดูเหมือนจะเป็นความเชื่อที่เก่าแก่มากที่สุดซึ่งหลงเหลือร่องรอยให้เห็นอยู่ เรื่องพระยาแสนหลวงให้ “ศรีคันทพะเทวดา” ลงมาสอนร้องรำให้แก่มนุษย์นี้ ตรงกันกับเรื่องพระวิศุกรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนสามองค์ของ “ดुरิยเทพ” คือเทพเจ้าแห่งดุริยางค์ดนตรีของไทย

เกี่ยวกับกำเนิดของการร้องและรำนี้มีเรื่องราวของการแต่งเป็นคัมภีร์ และบทละครเล่าสืบกันมาหลายกระแสด้วยกัน เช่น เรื่องราวของ “คิวนาฏราช” ที่ทรงรำรำปราบมารหรืออสูร แล้วกลายเป็นแบบฉบับการรำรำสืบมา และพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เรื่อง “ธรรมาธรรมะสงคราม” ก็กล่าวถึงกรรมเทพบุตรปราบปรามอกรรมเทพบุตรลงได้แล้วสอนให้ประหาราษฎรร้องรำรื่นเริงสืบมาเป็นแบบฉบับ ส่วนพระราชนิพนธ์ของพระองค์อีกเรื่องหนึ่งคือ “พระภะรัตเบิกโรง” เป็นเรื่องของพระภะรัตมุณีผู้เป็นบรมครูละครอยากจะให้มีการละครเป็นการฉลองและเพื่อให้เทวดาผู้ใหญ่โปรด จึงรำรำสั่งสอนลูกศิษย์ไว้ให้เป็นแบบอย่างสำหรับเล่นละคร

ในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรก็มีความเชื่อเกี่ยวกับแถนเช่นกันแต่เรียกว่า “ตีวดา” (เทวดา) ในพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “บ็องบ็อด” เป็นพิธีกรรมทรงเจ้าเพื่ออันเชิญเทพยดามาชี้ทางในการรักษาคนป่วยหรือรักษาไม่หายหรือหาสาเหตุการเจ็บป่วยไม่พบหรือบางคนอาจเสียชีวิตเป็นบำเลขก็มี บ็องบ็อดจะเป็นผู้ทำนายทายทักว่าจะมีวิธีการรักษาอย่างไรส่วนมากจะพบว่าเทวดาหรือเทพต้องการเข้ามาอยู่ด้วยเพื่อจะได้ช่วยสงเคราะห์มนุษย์ให้หายจากภัยพิบัติต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกับ “มะม็วด” ที่เป็นการละเล่นในพิธีกรรมเพื่อการรักษาโรคการละเล่นบ็องบ็อดจึงมีขั้นตอนที่ซับซ้อนและเครื่องประกอบพิธีที่มากกว่ามะม็วดการจัดหาดนตรีประกอบการละเล่นต้องจัดสำรับใหญ่อาจเป็นมโหรีเขมรที่มีผู้บรรเลงอย่างน้อย 7 คนขึ้นไปหรือวงกันตรึมชุดใหญ่ เป็นต้น จะจัดในเวลาที่ยบ็องบ็อดกำหนดเท่านั้นและจัดปีละครั้งหรือเว้นปีก็ได้

2. มีความเชื่อถือและศรัทธาต่อ “เทวดา-ครู-ผี” อย่างเหนียวแน่น ข้อนี้เกี่ยวพันมาจากข้อแรกในด้านที่ว่า “เทวดา-ครู-ผี” ซึ่งรวมเรียกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจทั้งหลายในโลก เป็นผู้ให้กำเนิดเครื่องมือและการละเล่นนั้น ๆ ดังนั้นจึงต้องทำความเคารพกราบไหว้ก่อนจะลงมือเล่น การละเล่นบางชนิดผู้เล่นจะต้องผ่านพิธีครอบจากครู เสียก่อนจึงจะเล่นได้ซึ่งในพิธีครอบนั้นจะต้องทำต่อหน้าเทวดาและผีดีทั้งหลายโดย “ครูผู้ใหญ่” ที่ได้รับการมอบหมายจากเทวดาและผีดีโดยเฉพาะ เหตุที่ต้องผ่านพิธีครอบเสียก่อน ก็เพราะมีความเชื่อถือด้วยความเกรงกลัวว่าหากฉวยพลาดพลั้ง หรือละเลยปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ได้รับการตราเอาไว้ อาจจะทำให้ผู้เล่นเป็นบ้าไปหรือล้มตายลงไปได้ (ปราณี วงษ์เทศ , 2530 : 233)

ความเชื่อเรื่อง “ครู” ของชาวเขมรเคร่งครัดมากโดยเฉพาะ “ครูกำเนิด” สำหรับเด็กที่เกิดมาผิดปกติ เช่น มีสายรกพันคอขณะคลอดหรือเอาเท้าออกมาก่อนคลอดหรือมีอาการผิดปกติอื่น ๆ เด็กเขมรเหล่านี้จะมี “จวมครู” คอยปกป้องคุ้มครองจนตลอดชีวิตในแต่ละปีต้องทำพิธีไหว้ครูกำเนิดทุกปีหากปีใดเกิดเจ็บป่วยอย่างหนักก็จะจัดให้มีการเล่นบวงสรวงโดยเชิญครูบ็องบ็อดหรือครูมะม็วดมาเป็นผู้ประกอบพิธีการเชิญครูทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวมาขึ้นอยู่กับศักดิ์ชั้นของครูที่มาปกป้องรักษาหากเป็นเทวดาชั้นสูงจะเชิญครูบ็องบ็อดมาทำพิธีหากเป็นเทพารักษ์หรือผีธรรมดาที่จะเชิญครูมะม็วดมาทำพิธีให้มีเครื่องเช่นสังเวดตามศักดิ์ชั้นของเทพดนตรีประกอบการเล่นก็จะกำหนดตามประเภทของการประกอบพิธีกรรมเช่นกันซึ่งอาจเป็นสำรับใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับความชอบหรือความประสงค์ของเทพหรือครูที่จะเป็นผู้กำหนดขึ้น

3. เป็นการละเล่น ไม่ใช่การแสดง หมายถึง การละเล่นเหล่านี้มิได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นการแสดง โดยวิธีการชักชวนคนออกจากบ้านไปซื้อบัตรเข้าชมอย่างเป็นทางการเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่นในปัจจุบัน หากเป็นการละเล่นที่ทั้งผู้เล่นและผู้ชมมีความมุ่งมั่นร่วมกันเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และเกิดความมั่นคงในชุมชนของตนการเล่นเพลง การเล่นดนตรี ตลอดถึงการเล่นระบำรำฟ้อนต่าง ๆ ผู้คนต่างรู้จักกันคืออยู่พอสมควรถึงระเบียบวิธีการเล่นนั้น ๆ แล้ว หรือกล่าวได้อีกว่า ผู้ชมรู้อยู่แล้วว่าจะต้องเล่นอะไรและเล่นอย่างไรมีเนื้อหาสาระสำคัญว่าอะไร ทั้งนี้เพราะเป็นพิธีกรรมที่ต่างมีประสบการณ์กันมาพอสมควร ยกเว้นเสียแต่คนใหม่ที่ยังไม่เคยผ่าน แต่ที่ผู้ชมยังถือโอกาสมีส่วนร่วมอยู่ด้วยนั้น เพราะเป็นสิ่งที่จะต้องประกอบพิธีร่วมกัน และในขณะที่ผู้เล่นกำลังเล่นอยู่นั้นผู้ชมก็สามารถที่จะทำอะไรหรือแสดงกิริยาอะไรขึ้นมาได้ตามชอบใจ โดยที่ไม่ขัดกับพิธีกรรมที่กำลังดำเนินอยู่ เช่น การเดินไปมาหรือพูดคุยกัน ในวงรำลัดอันเร ของชาวบ้านในจังหวัดสุรินทร์เอง ก็ปรากฏอยู่บ่อยครั้งที่เห็นหนุ่ม ๆ ที่มาดูการเล่นเดินเข้าไปโค้งและร่วมรำกับนางรำพร้อมทั้งเดินชักชวนกันไปที่สากที่กำลังกระทบบอยู่กลางวงเป็นการต้อนรับผู้มาให้แยกจากคนอื่น เพื่อเป็นการบอกความในใจที่ไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ นับเป็นกลวิธีที่ชาญฉลาดในการใช้อุบายอย่างเปิดเผยต่อสาธารณชนและผู้ชมต่างก็รับรู้ร่วมกันเป็นการแสดงออกถึงกิจส่วนตัวที่ไม่ต้องการให้คนอื่นทราบแต่ต้องการให้คู่รำของตนเองได้รับรู้ถึงพฤติกรรมที่แสดงออกต่อสาธารณชนเป็นการแสดงออกถึงความจริงใจอย่างเปิดเผย

ในระดับชุมชนหมู่บ้าน การละเล่นอย่างทรงเจ้าเข้าผีการเล่นมะมั่วด การละเล่นนางตั้งนางสาก การละเล่นประเภทต่าง ๆ เช่น เพลงกันตรึม หมอลำ เพลงพืชม้วน เพลงพวงมาลัย ฯลฯ ตลอดถึงการเล่นแม่ศรีรวมไปถึงระดับสูงในราชสำนักอย่างการเล่นระเบ็งโมงครุ่ม กุลาตีไม้ ตลอดไปถึงโขนละครไม่ว่าจะเรื่องราวเกียรติหรืออุรุษ ฯลฯ ล้วนเป็นเรื่องที่ผู้ชมรู้มาก่อนจากประสบการณ์และคำบอกเล่าว่า จะต้องเริ่มต้นอย่างไรและลงท้ายอย่างไร แต่ผู้ชมซึ่งเป็นสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ หรือในสังคมระดับนั้น ๆ ต่างก็มีความเชื่อถือร่วมกันกับผู้แสดง และมีบทบาทในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงด้วย

การละเล่นเหล่านี้ ในขั้นต้นโดยทั่วไปแล้วไม่มีการยกพื้น ไม่มีเวทีเยี่ยงการแสดงทั่วไป หากจะเล่นกันบนลานดินทั่วไปหรือในพื้นที่ที่กำหนดร่วมกันขึ้นมา แล้วผู้ชมก็ตีวงนั่งล้อมดูการเล่นนั้น ๆ โดยอาจจะอ้อมลูกจูงหลานเข้ามาด้วยก็ได้ ในขณะที่ผู้ร่วมกับการแสดงนั้นก็อาจจะพูดคุยปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องที่กำลังเล่นกันอยู่ก็ได้ การนำเอาลูกหลานเข้าไปร่วมด้วยนี้เป็นการสร้างเสริมประสบการณ์ หรือเป็นการสั่งสอนเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน

4. ไม่เล่นทั่วไป แต่จะเล่นเนื่องในโอกาสที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาหมายถึง การละเล่นส่วนใหญ่จะผูกพันอยู่กับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงของชุมชน เพราะในยามปกติจะไม่เล่นกัน แต่จะเล่นเฉพาะโอกาสที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา หรือมิฉะนั้นก็ในกรณีพิเศษ ซึ่งสมาชิกในสังคมตกลงกันว่าจะต้องเล่น เพราะถ้าหากไม่เล่นขึ้นมาแล้ว จะเกิดความเดือดร้อนเสียหายการเล่นจึงต้องสัมพันธ์กับกาลเทศะด้วย เช่น

การเล่นแสกตันซากของชาวแสกในจังหวัดนครพนม หรือการเล่นโล้ดอันของกลุ่มชาวเขมรในจังหวัดสุรินทร์ซึ่งจะเล่นเฉพาะในประเพณีเดือนแคว้ตเท่านั้น เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างการละเล่นกับระบบความเชื่อ

ส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนามีอยู่ 3 ประการ คือ 1). การเซ่นสรวงบูชาหรือทำบุญ 2). การกินเลี้ยง และ 3). การละเล่นรื่นเริง (ปราณี วงษ์เทศ , 2533 : 81) ส่วนประกอบทั้ง 3 ประการนี้ มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ ดังนั้น การละเล่นจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด หรือเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมของความเชื่อทางศาสนาแต่การละเล่นที่เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมนี้แสดงออกมาด้วยการกระทำอย่างเป็นสัญลักษณ์ (symbolic action) ซึ่งเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกระบวนการทั้งหมดของพิธีกรรมกับความเชื่อที่เกี่ยวข้องเสียก่อนแล้วเราจึงจะเห็นสายสัมพันธ์ที่มีอยู่กับพิธีกรรม ตลอดจนบทบาทที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์และต่อสังคม

พิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญต่อชีวิตมนุษย์และสังคมนั้นได้แก่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดเจนที่สุด ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวกับด้านอื่น ๆ เช่นพิธีกรรมบ่าบัต พิธีกรรมการแต่งงาน พิธีกรรมการเกิดเป็นต้น ก็มีบทบาทเช่นเดียวกัน หากแต่จะชี้ให้เห็นอย่างละเอียดเพียงเรื่องเดียว โดยจะพยายามยกให้เห็นทั้งในระดับประเพณี ราชฎีและประเพณีหลวง

ในความเป็นจริงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของมนุษย์นั้นจะมีอยู่ตลอดเวลา ถ้าหากจะถือตามคติโบราณดั้งเดิมแท้ ๆ ที่ว่า 1 ปีมี 12 เดือน และเดือนแรกของปีคือคนไทยขึ้นปีใหม่มักใน “เดือนอ้าย” แล้วพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากินก็จะมีตั้งแต่เดือนอ้ายไปจนถึงเดือนสิบสองอย่างต่อเนื่องกัน

เรื่องขึ้นปีใหม่ในเดือนอ้ายนี้เป็นคติที่เก่าแก่กว่าขึ้นปีใหม่ในเดือนห้าหรือสงกรานต์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประชาชนยังเชื่อถือทั้ง 2 คติ กล่าวคือ เมื่อเริ่มเดือนอ้ายก็มีพิธีกรรมขึ้นปีใหม่ ครั้นเมื่อถึงเดือนห้าก็มีขึ้นปีใหม่อีก (ศิลปวัฒนธรรม , 2523 : 9-10) อย่างน้อยที่สุดชื่อว่า “เดือนอ้าย” ย่อมเป็นคำให้เห็นอย่างชัดเจนอยู่แล้วว่า เป็นการนับเดือนที่หนึ่งอย่างไทยแท้ ๆ กรณีนี้มีปรากฏในชนเผ่าไทย-ลาวทุกแห่งตรงกัน เข้าใจว่าเปลี่ยนเป็นปีใหม่ในเดือนห้า “สงกรานต์” โดยกลุ่มที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อเริ่มรับอารยธรรมอินเดีย แล้วจึงแพร่หลายไปยังเผ่าไทยอื่น ๆ ในภายหลัง

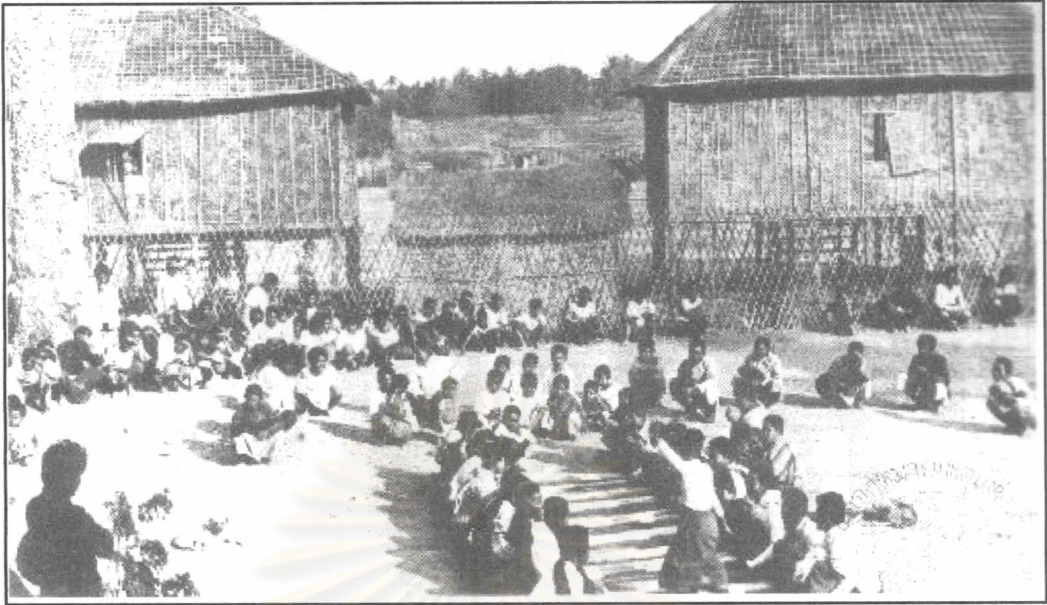
“ประเพณีราชฎี” และ “ประเพณีหลวง” นั้นมีความต่อเนื่องกัน แต่มีความสลับซับซ้อนต่างกัน ประเพณีของราชสำนักมีพื้นฐานมาจาก “ประเพณีราชฎี” แต่ได้วัฒนธรรมจากต่างประเทศมาประสมประสานทำให้สร้าง “ประเพณีหลวง” ขึ้นมาด้วยการประสมประสานวัฒนธรรมต่างประเทศ เช่นวัฒนธรรมอินเดีย แต่ก็ยังคงสาระสำคัญของ “ประเพณีราชฎี” เอาไว้ จึงไม่ประหลาดใจเลยว่าพระราชพิธี 12 เดือนที่กระทำอยู่ในราชสำนักตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงมานั้น ก็คือสิ่งที่ได้เค้าโครงมาจาก “ประเพณีราชฎี” และล้วนเป็นพิธีกรรมของ

ประเพณีหลวงที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ดังกรณีเดือนหกมีพระราชพิธีแรกนา ครั้นไปถึงเดือนสิบเอ็ดจะมีพิธีแข่งเรือเสียดหางผลผลิตในนาอีกครั้ง พอถึงเดือนสิบสองก็จะมีพิธีจุดประทัดปล่อยโคมเพื่อ บัดพลีดีไหว้พระคงคา เพื่อให้มีแม่น้ำหล่อเลี้ยงข้าวกล้าซึ่งกำลังแตกรวงเหลืองอร่าม แต่พอถึงเดือนอ้ายจะมีการชักวาวแล้วลงเรือเพื่อไล่น้ำให้รีบลดลงไป มิฉะนั้นข้าวจะแก่เน่าเกี่ยวเก็บไม่ได้สะดวก ดังนี้ เป็นต้น

พระราชพิธีดังกล่าวนี้ ไม่ปฏิเสธว่ามีอิทธิพลวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียเข้ามา ประสมประสานจนซับซ้อน แต่วัฒนธรรมอินเดียจะดำรงอยู่ไม่ได้ถ้าหากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการผลิตของสังคม ส่วนราชสำนักกรุงศรีอยุธยาก็คงจะไม่ทำขึ้นหรือไม่คิดทำขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่มีพื้นฐานสังคมดั้งเดิมรองรับมาก่อนในที่นี้เชื่อว่าสังคมไทย มีพื้นฐานพิธีกรรมของตนเองที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินรองรับอยู่แล้วอย่างมีความเป็นตัวของตัวเองดังกรณีที่กลุ่มชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ลาว, เขมร, กูย) เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมี “ผี” สิงสถิตอยู่ แล้วก็กระทำบวงสรวงบัดพลีไหว้ “ผี” เหล่านี้เพื่อปกป้องรักษาหรือเกื้อกูลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ การรับวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามานั้น เป็นเพียงเอามาประสมประสานให้มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์เป็นระเบียบวิธีมากขึ้นเท่านั้นเอง ไม่ใช่หยิบลอกเอาเข้ามาทั้งหมดอย่างที่ส่วนมากเข้าใจกัน

ระบบความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในการเล่นพื้นบ้านมักมีความสัมพันธ์กับการดำเนินวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างที่ยากจะแยกออกจากกันได้ กรณีดังกล่าวพบเห็นได้จากการเล่นแสดเต็นสาก (แซกสาก) ของกลุ่มชาติพันธุ์แสดในตำบลอาจสามารถ อ.เมือง จ.นครพนม ที่มีประเพณีตรุษแสด ภาษาแสดเรียกว่า กั้นเตดหรือกั้นเตดเดน ซึ่งจัดในวัน ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ทุกครอบครัวจะไปรวมตัวกันที่ศาลเจ้าเตนหั่วโองมู่ซึ่งชาวแสดบ้านอาจสามารถมีความเชื่อว่าเป็นวิญญานบรรพบุรุษที่ให้ความคุ้มครองลูกหลานชาวแสดโดยตลอดมากวนจ้ำจะเป็นผู้ทำพิธีเช่นด้วยอาหารคาวหวานและเหล้ามีการเสียดไม้ 2 อัน (ขาว-ดำ) ถ้าไม้ที่โยนลงบนพ้าขึ้นคือ (ขาว-ดำ) แสดงว่าโองมู่รับการเซ่นและมีความพอใจต่อพิธีกรรมในวันนั้นหลังจากเซ่นไหว้แล้วจะชวนกันรับประทานอาหารและเต็นสากโดยใช้หญิง 10 คน เป็นคนกระทบสากแล้วมีชายหญิงเต็นเข้าสากเป็นคู่ ๆ คล้ายรำกระบี่กระบองไม้ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 14 , 2542 : 4861-4862) เป็นการเต้นเพื่อบวงสรวงเตนหั่วโองมู่อย่างสนุกสนาน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5 แสกเต้นสาก

การเต้นสากในพิธีกินเจตหรือตรุษแสะแต่เดิมจะเต้นเฉพาะในวันเช่นสรวงบวงพลี โองมู่เท่านั้น กล่าวคือ จะเล่นในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี แม้ปัจจุบันก็ยังมีการเล่นอยู่ แต่การเต้นสากจะเป็นการแสดงสาธิตมากกว่าการเต้นสากเหมือนแบบแผนเดิมที่เน้นการละเล่นที่สนุกสนานไร้แบบแผนมุ่งความรื่นเริงเป็นสำคัญ ที่กล่าวว่าปัจจุบันการเต้นสากที่ชาวแสกเต้นอยู่ในวันตรุษแสะ (กินเจต) เป็นการแสดงในลักษณะการสาธิตเพราะว่าได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของการแสดงให้มีแบบแผนมากขึ้น โดยวิทยาลัยครูสกลนครได้เข้าไปศึกษาศิลปะและวัฒนธรรมพื้นบ้านในปีพ.ศ.2525 เป็นการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ในจังหวัดสกลนคร นครพนม และมุกดาหาร ตามมติคณะรัฐมนตรีในการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติปีพ.ศ.2524 ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ผู้ไท ย้อ โส้ แสก กะเลิง โย้ย เป็นต้น โดยการศึกษาวัฒนธรรมชนเผ่าในครั้งนั้นมีการศึกษาวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภาษา วรรณกรรมและการละเล่นของกลุ่มชนต่าง ๆ ใน 3 จังหวัดดังกล่าว

ในครั้งนั้นได้มีการศึกษาถึงการละเล่นพื้นบ้านไปพร้อมกันด้วย ซึ่งแต่ละกลุ่มชนต่างก็มีการละเล่นที่แตกต่างและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม เช่น การฟ้อนผู้ไทเรณู การฟ้อนผู้ไทสกลนคร โส้ทั้งบั้งและแสกเต้นสาก เป็นอาทิ ทำให้เกิดแนวคิดที่จะนำเอาการละเล่นพื้นบ้านมาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงขึ้น จนเกิดชุดการแสดงเรียกว่า รำเผ่าไทภูพานโส้ทั้งบั้ง รำโก้ยมือและแสกเต้นสาก นับเป็นชุดการแสดงที่ประดิษฐ์ขึ้นมาในยุคแรก ๆ พร้อมกับการเปิดสอนสาขาวิชาเอกนาฏศิลป์ และได้นำไปเผยแพร่ในงานมหกรรมวัฒนธรรมแห่งชาติที่จัดขึ้นตามจังหวัดต่าง ๆ งานส่งเสริมการท่องเที่ยวที่องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวจัดขึ้นและงานที่องค์การเอกชนจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมการตลาดอย่างงานนิทรรศการแพร่ของห้างสรรพสินค้าพาด้า เป็นต้น

การนำเอาการเล่นของชาวบ้านมาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงในครั้งนั้น โดยเฉพาะ แสกเต้นสาก ได้รับความนิยอย่างกว้างขวางและแพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น แต่การเอาแสกเต้นสากมาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงใหม่ ได้รับเอาสากเดิมมี 5 คู่ เหลือ 2-3 คู่ อันเนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่ในการแสดง ปรับท่าเต้นให้มีความหลากหลายมากขึ้นโดยนำรูปแบบท่ารำลาวกระทบไม้มาใส่ มีการปรับปรุงเครื่องแต่งกายให้มีรูปแบบเดียวกัน โดยจะเน้นสีครามทั้งเสื้อและผ้าถุง ผู้ชายนุ่งโจงกระเบน ใส่เสื้อมือห้อมย่อมครามอย่างโบราณส่วนการกระทบสากจะยังคงไว้เหมือนเดิมคือ จังหวะจะถี่กระชั้นและยืนจังหวะเดียวตลอดทั้งเพลงการเดินเข้าสากจะเป็นการกระโดดหรือเต้นมากกว่าเอียงย่างเท้าแบบรำไทย การบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงยังยึดถือทำนองเดิม ที่ใช้แคนในการบรรเลงเป็นหลัก เมื่อการประดิษฐ์การแสดงแสกเต้นสากของภาควิชานาฏศิลป์ วิทยาลัยครูสกลนครได้รับความนิยอย่างแพร่หลาย มีการยอมรับและเผยแพร่ไปยังสถานศึกษาระดับท้องถิ่นโดยเฉพาะโรงเรียนในจังหวัดนครพนม สกลนครและมุกดาหาร ได้นำการแสดงแสกเต้นสากแบบแผนของภาควิชานาฏศิลป์ วิทยาลัยครูสกลนครไปประยุกต์และปรับท่าเต้นให้มีความหลากหลายและมีลีลาท่าทางที่สวยงามตามแบบแผนทางนาฏศิลป์มากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมและ การรับแบบแผนวัฒนธรรมหลวงเข้ามาผสมกับวัฒนธรรมราษฎร์ ดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น

ภาพที่ 6 การสาธิตแสกเต้นสากของนักเรียนโรงเรียนบ้านอาจสามารถ อ.เมือง จ.นครพนม ในวันเสาร์ไหว้ เตนหัวโองมู่ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ปีพ.ศ.2532

การละเล่นพื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์

ศิลปะการละเล่นและศิลปะการแสดงเป็นผลรวมของศิลปะหลายแขนงหลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกันเป็นผลิตผลหรือการแสดงออกในลักษณะพิเศษ เพราะผู้สร้างได้สอดใส่อารมณ์ความรู้สึกความคิดเข้าไปด้วยจึงรวมวัฒนธรรมหมวดต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน เช่น ความต้องการทางร่างกาย จิตใจ ความงามและสังคมเข้าไว้ด้วยกัน การละเล่นนอกจากจะเป็นการแสดงออกเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจแล้ว บางครั้งก็เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมตามความเชื่อ ดังนั้น การเล่นกีฬา การเข้าทรง การร้อง การรำ การเต้นและการแสดงมหรสพต่าง ๆ จึงเป็นวัฒนธรรมที่ตอบสนองความต้องการทางร่างกาย จิตใจ สุนทรียภาพ และทางสังคมไปพร้อม ๆ กัน การละเล่นจึงเป็นวัฒนธรรมที่มีความสำคัญทั้งต่อบุคคลและกลุ่มคนในสังคมโดยรวม

การละเล่นพื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์มีอยู่หลากหลายประเภท ทั้งด้านกีฬาพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้านและการละเล่นของเด็กเพลงพื้นบ้าน เป็นต้น ในบทนี้จะกล่าวเฉพาะการละเล่นพื้นบ้านอันเกี่ยวเนื่องกับการร้องการรำ ที่สัมพันธ์กับการแสดงเรื่อมอันเร่ที่เป็นหัวข้อในการศึกษาครั้งนี้ การละเล่นพื้นบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์เขมร สามารถจัดประเภทของการละเล่นได้ 3 ประเภท คือ

1. การละเล่นในพิธีกรรม
2. การละเล่นตามประเพณี
3. การละเล่นตามเทศกาลทั่วไป

1. การละเล่นในพิธีกรรม

ก. เรือมมะมีวด (รำแม่มด)

มะมีวด เป็นการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมอย่างหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งเกิดจากความเชื่อทางไสยศาสตร์ และการรักษาความเจ็บป่วยด้วยการใช้ดนตรีเป็นสื่อในการรักษา ตามหลักจิตวิทยาที่เรียกว่า การบำบัดด้วยดนตรี (Music Therapy) เป็นการประยุกต์นำกิจกรรมดนตรีไปช่วยบำบัดรักษาผู้ป่วยทางร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะปัญหาทางจิตของคนที่ต้องการบำบัด ซึ่งการรักษาบำบัดทางจิต ถือได้ว่าเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของวิชาจิตวิทยา โดยสามารถนำเอาการบำบัดด้วยดนตรีมาช่วยในการบำบัดรักษาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ความเชื่อนี้ถือมาแต่โบราณว่าการเรือมมะมีวด เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยให้คนที่กำลังเจ็บไข้ได้ป่วยมีอาการทุเลาลงได้ แม้จะป่วยมานานแล้วก็ตาม เมื่อจัดให้มีการเล่นมะมีวดคนไข้ได้ยินเสียงดนตรีกระหึ่มขึ้นเท่านั้นก็จะมีอาการฮึกเหิมอาจลุกขึ้นรำตามจังหวะเพลงที่บรรเลงอย่างเร้าใจ จากวิธีการรักษาที่ใช้ดนตรีเข้ามาช่วยในการเล่นมะมีวดเช่นนี้จึงเกิดความเชื่อที่ถ่ายทอดกันมาถึงคนรุ่นหลังในปัจจุบันนี้

ข. บ็องบ็อด

เป็นเทวดาที่มีฤทธิ์เดช และชอบมาหาร่างทรงอยู่กับมนุษย์ ช่วยรักษาคนเจ็บป่วยที่เกิดจากการถูกผีร้ายกระทำ บ็องบ็อดนี้เป็นแบบเดียวกับผีฟ้า ในความเชื่อของชาวลาว และ

เหยา ในความเชื่อของชาวไทย มีความต่างกับมะมีวิตตรงที่มะมีวิตนั้นเข้าทรง “ครู” และผีพรายเป็นหลัก “ครู” นั้นแม้จะจัดว่าเป็นเทพเช่นกัน ก็เป็นเทพอยู่บนพื้นดิน แต่บ็องบ็อดนี้ สิ่งที่มาประทับทรงเขาบอกว่าเป็น “ตีวดา” (เทวดา) คงเป็นเทพชาวฟ้า ในความเข้าใจของชาวเขมร ระหว่างครูกับตีวดา เป็นคนละพวกกัน คนที่จะเป็นบ็องบ็อดนั้น มักจะเริ่มต้นด้วย มีการเจ็บป่วยที่เรื้อรังหรือไม่ก็เป็นบ้า รักษาอย่างไรก็ไม่หาย จนกระทั่งมีคนทรงที่เป็นบ็องบ็อดมาดู ถ้าบอกว่าเทวดาขออยู่ด้วยให้ทำพิธีต้อนรับ โดยจัดบายศรีสังการบูชาต่าง ๆ ตามที่บ็องบ็อดบอก ทำการเล่นดนตรี เข้าทรง และให้ทำการทำนายดู โดยมีคนทรงเก่าที่เก่งแล้ว คอยดูแลแนะนำ จนกระทั่งเก่งกล้าหายป่วยแล้ว และได้ทำการรักษาไข้ให้คนอื่นหาย ก็จะมีการ “ประสิทธิ์” คือการยอมรับในความสามารภ โดยไม่ต้องมีบ็องบ็อดที่เลี้ยงคอยดูแลอีก แต่ก็ต้องนับถือบ็องบ็อดที่เลี้ยงนั้นว่าเป็นครู หรือเป็นอุปชฌาย์ ต้องไปร่วมเลี้ยงเคารพ อุปชฌาย์ใหญ่นั้น ทุกปี

คนที่เป็นร่างทรงของบ็องบ็อดนี้ จะรักความสะอาด เกลียดการตี้มเหล่า เนื้อตัวต้องสะอาด ที่นอนต้องสะอาด และต้องทำตามเทวดานั้นต้องการ เช่น จะรักษาไข้ก็เรียกเอาเงินได้ตามที่เทวดากำหนด บางรายเอา 2 บาทเท่านั้น ให้อีกไม่เอาเด็ดขาด หรือบางคนเอาเงินเป็นพันๆบาท แต่เอามาแล้วเทวดาให้ทำบุญทอดกฐินผ้าป่าจนหมด ดังนี้เป็นต้น ถ้าทำเกินนี้จะป่วยหนักทันที แต่ก็ยังมีบางคนที่ไม่ใช่บ็องบ็อดแท้ทำเทียมหาเงินเข้ากระเป๋าตนเองก็มีมากมายเช่นกัน

บ็องบ็อดนี้มีข้อแตกต่างจากมะมีวิตอีกอย่าง คือ มะมีวิตนั้นเข้าทรงได้แต่กับดนตรี คือ กันตริม อย่างเดียวเท่านั้น และเข้าทรงแต่ละทีต้องลงทุนเองทั้งสิ้น ค่าสุราอาหารรูปเทียน ค่าดนตรี และต้องจ้างครูมะมีวิตที่มีผีพรายฤทธิ์กล้ามาช่วยควบคุม

แต่บ็องบ็อดสามารถเข้าทรงกับดนตรี ได้หลายประเภทตามแต่เทวดานั้นจะโปรด เช่นบางรายใช้เป่าแคนเต้าเดียวก็เข้าทรงได้ และโปรดเพลงแคนไปตลอด บางรายโปรดพิณพาทย์ ก็เข้าทรงด้วยพิณพาทย์ไปตลอด บางรายโปรดกันตริม ก็เข้าทรงกันตริมไปตลอด บางรายโปรดซอคู่ ก็เข้าทรงซอคู่ไปตลอด และการเล่นส่วนมากมีคนมาเชิญให้ไปรักษาการเจ็บป่วย ไม่ต้องเสียเงินทองมากนัก

2. การละเล่นตามเทศกาลทั่วไป

ก. เจริญ

เจริญเป็นศิลปะการขับร้องพื้นบ้านอีสานใต้ นับว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะทั้งในด้านลีลาท่าทาง การแต่งกาย และดนตรี ประกอบการฟ้อนรำ ภาษาที่ใช้ในการขับร้อง ประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการขับร้องเป็นศิลปะพื้นบ้านที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมและได้ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ในช่วงหลังจนกลายเป็นการเจริญประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยที่หลากหลายในปัจจุบัน

เจริญ หมายถึง การร่ายกรองถ้อยคำให้ไพเราะสละสลวย แล้วนำมาขับหรือออกเสียงเป็นทำนองแบบการอ่าน ที่เรียกว่า ทำนองเสนาะ โดยใช้กลอนสดเป็นส่วนใหญ่ ขับโต้ตอบระหว่างหนุ่มสาว มีลูกคู่คอยรับคล้ายๆกับเพลงพื้นเมืองภาคกลาง เช่น เพลงฉ่อย เพลง

เรือ เพลงปรบไ้ เพลงพวงมาลัย เพลงเหยย หรือจะขับขานเป็นนิทานชาดกอันเนื่องมาจาก พุทธศาสนา บรรยายเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบัน

จังหวะและทำนองเจี๋ยงมีอยู่หลายทำนองด้วยกัน เช่น เจี๋ยงนอรแก้ว เจี๋ยง ชันตู่จ เจี๋ยงกันตริอภัย เจี๋ยงตรัว เจี๋ยงจเป็ย เจี๋ยงจรวง เจี๋ยงเบริน เป็นต้น

กันตริม

กันตริม หรือ โจ๊ะกันตริม เป็นดนตรีของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรในเขตจังหวัด สุรินทร์ ศรีสะเกษ และบางส่วนของจังหวัดบุรีรัมย์ มีทำนองเพลง เนื้อเพลง และเครื่องดนตรี เฉพาะของกลุ่ม วัฒนธรรมเขมร ภาษาที่ใช้ในการร้องเพลงกันตริม คือ ภาษาถิ่นเขมร ซึ่งคน ไทยในบริเวณนั้นใช้เป็นภาษาสื่อสารในชีวิตประจำวัน ทำนองเพลงกันตริมมีหลากหลาย จาก ทำนองซึ้งช้าอ้อยอิ่ง จนไปถึงทำนองเร็ว คึกคะนอง สนุกสนาน ปัจจุบันใช้ทั้งภาษาไทย เพลง ลูกทุ่ง ภาษาถิ่นอีสาน (ลาว) ประยุกต์เป็นเนื้อร้องโดยใช้ทำนองเพลงกันตริม

การละเล่นตามประเพณี

ก. เรือมตรีจ

เรือมตรีจ ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจะรวมตัวกันจัดดนตรีพื้นบ้านขบวนพ็อนรำ นักร้อง ออกไปตามบ้านต่าง ๆ เพื่อเรียบอภุญ นำสิ่งของมาถวายวัด เรือมตรีจ แปลว่า รำตรุษ ซึ่งเล่น ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ สิ่งของที่ชาวบ้านบริจาคนั้นมีทุกชนิด เช่น ผ้าไหม เส้นไหม ผ้าขาวม้า พืชผัก ไข่ มะพร้าว สุนัข เงินทอง ข้าวสาร เพื่อนำไปเข้าวัด ส่วนสิ่งของที่วัดใช้ประโยชน์ไม่ได้จะ นำไปขายเพื่อเอาเงินถวายวัด เช่น ผ้าไหม เส้นไหม ผ้าขาวม้า เป็นต้น

เรือมตรีจ มีเครื่องดนตรี คือ โทน 1 คู่ ซอ 1 คัน ซลู่ย 1 เลา และเครื่องกำกับ จังหวะมีกรับ จึงผู้เล่นมีทั้งหญิงและชายแต่งกายตามสบาย ด้นเสียงจะร้องเพลงภาษาเขมร ทำนองเพลงที่เรียกว่า “อาไย” ประกอบกับดนตรีดังกล่าว และมีผู้ร่วมขบวนส่วนหนึ่งพ็อนรำ ประกอบเพลง ในกรณีชาวบ้านอื่น ๆ ที่รักสนุกจะร่วมขบวนร้องรำไปด้วย มีการเลี้ยงสุรากลั่นแก่คณะ เรือมตรีจ ตลอดงาน เนื้อร้องจะกล่าวถึงความสำคัญของวันตรุษ และอวยชัยให้พรแก่คนทั่วไป

เมื่อคณะเรือมตรีจ มาถึงบ้านใด เจ้าของบ้านจะเชื้อเชิญให้มาร้องอยู่ที่ชานบ้าน หากบ้านเล็ก คณะเรือมตรีจ จะร้องอยู่ที่ลานบ้าน ให้หัวหน้าคณะขึ้นบ้านเพียงคนเดียว หัวหน้า คณะจะบอกวัตถุประสงค์ในการบอภุญครั้งนี้ เจ้าของบ้านจะบริจาคสิ่งของที่ตนมีอยู่ เช่น ผ้า ผ้า ไหม ข้าวสาร ฯลฯ ครั้นได้รับบริจาคแล้ว คณะเรือมตรีจ จะร้องเนื้อเพลงขอขอบคุณอวยพรเจ้าศรัทธา หากเจ้าศรัทธาบริจาคน้อยไม่สมฐานะของความร่ำรวย เนื้อเพลงจะร้องเชิงเกี้ยวบ้าง ยกย่อง ชมเชยเจ้าของบ้านบ้าง จนเจ้าของบ้านเพิ่มสิ่งของบริจาค คณะเรือมตรีจก็ย้ายไปบ้านอื่น ๆ

การเล่น เรือมตรีจ นี้อาจจะเล่นหลายวันเดินไปจนครบทุกบ้าน ได้เงินมาซื้อสุรากลั่นดื่มกันบ้าง จุดประสงค์ของการเรือมตรีจ นี้ น่าจะเพื่อความสนุกสนานด้วย นอกจากนี้ทุกหมู่บ้านจะ

มีการทำบุญก่อเจดีย์ทราย ทำบุญหมู่บ้านและการสนุกสนานรื่นเริงอื่น ๆ ในเทศกาลสงกรานต์นี้ด้วยกัน เช่น

ก่อพระเจดีย์ทราย บุญก่อเจดีย์ทรายชาวเขมรนิยมทำเช่นเดียวกับกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว และมีคติความเชื่อเหมือนกัน แต่ชาวเขมรนิยมก่อพระเจดีย์ทรายในบริเวณวัดเท่านั้น บางครั้งเรียกว่า “ขนทรายเข้าวัด” (ปัจจุบันบุญก่อเจดีย์ทรายจะจัดทำในแต่ละคุ้มสำหรับในเขตเทศบาลเท่านั้นส่วนรอบนอกเขตเทศบาลยังคงจัดบริเวณวัดเหมือนเดิม)

บุญหมู่บ้าน บางหมู่บ้านจะมาทำบุญ คือ ปลูกปะรำพิธีกลางหมู่บ้าน และนิมนต์พระภิกษุมาสวดพระพุทธรูปมนต์เย็น รุ่งเช้าก็ทำบุญตักบาตร หลังจากนั้นก็ประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์ทั่วบริเวณหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าขับไล่สิ่งอัปมงคล และต้อนรับโชคชัย ลาภยศอีกด้วย

การสนุกสนานรื่นเริง ในเทศกาลสงกรานต์ ชาวเขมรจะเล่นกีฬาพื้นเมืองบ้างร้องรำทำนองเพลงบ้าง หนุ่มสาวจะมีโอกาสร่วมกิจกรรมงานบุญ กิจกรรมประเพณีสงกรานต์ส่วนใหญ่จะจัดในบริเวณวัด กีฬาพื้นเมืองที่นิยมเล่น ได้แก่ ชักเย่อ โดดเชือก ชวงชัย มอญซ่อนผ้า เป็นต้น

ข. โล้ดอันเร

การเต้นสาก โล้ดแปลว่า การกระโดดหรือเต้น อันเรแปลว่า สาก ในอดีตการเล่นโล้ดอันเรเมื่ออย่างแพร่หลายในกลุ่มชาติพันธุ์เขมร มีสากดำข้าว 1 คู่ ไม้หมอนรองสาก 1 คู่ ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ประเภทไม้ชิงชัน ไม้พยุง ไม้ประดู่ ในสมัยโบราณจะเล่นเฉพาะวันตอมทม (แรม 1 ค่ำ เดือน 5 รวม 7 วัน) เป็นวันหยุดใหญ่ของชาวเขมร มักเล่นในเวลากลางคืนตามลานบ้านหรือลานวัด หนุ่มสาว ผู้เฒ่าผู้แก่ มารวมตัวกันหลังจากเสร็จภาระกิจประจำวัน ทุกคนจะรวมตัวกันตามลานกลางหมู่บ้าน หรือลานวัดมาชุมนุมกัน ถือเป็นการเล่นรื่นเริงของชาวบ้านอย่างแท้จริง พอปี่สไลหรือ ซอ กลองบรรเลงขึ้น ทุกคนก็จะรวมตัวกัน ฟ้อนรำ กระโดดโลดเต้นอย่างสนุกสนานตามท่วงทำนองของการบรรเลงดนตรี ไม่มีท่ารำที่เป็นแบบฉบับหรือแบบแผน ทุกคนที่อยู่ในบริเวณนั้นสามารถรำเต้นกระโดดได้อย่างอิสระ มีการกระโดดเข้าสากอย่างสนุกสนาน แล้วแต่ว่าใครจะคิดท่ารำหรือเลียนแบบท่าของสัตว์ก็ได้ หากกระโดดหรือเต้นเข้าสากขาเดียว ก็จะเรียกว่า “จิ้งมูย” หากเต้นเข้าสากหรือกระโดด 2 ขา จะเรียกว่า “จิ้งปี่ร” การบรรเลงเพลงเข้าสากทั้ง 2 จังหวะมักจะเร็ว การกระทบสาก จะกระทบจังหวะถี่กระชั้นผู้รำต้องเข้าสากอย่างระมัดระวังบางครั้งต้องหยุดรอจังหวะ ในการกระโดดเข้าสากสร้างความสนุกสนานแก่ผู้มาร่วมอย่างยิ่ง เมื่อกระโดดโลดเต้นในจังหวะที่เร็วจนเหนื่อยแล้ว ดนตรีจะเปลี่ยนการบรรเลงในจังหวะที่ช้า เพื่อให้ผู้เล่นได้พักผ่อนไปในตัวแต่ก็ยังฟ้อนรำตามจังหวะดนตรีต่อไป ส่วนการเข้าสากจังหวะนี้เรียกว่า “มะโล้บโดง” (รมมะพร้าว) การฟ้อนและการเข้าสากเริ่มช้า การกระทบสากจึงยึดตามจังหวะกระทบออกไปตามจังหวะเพลงด้วย

การนำการเล่นพื้นบ้านของกลุ่มชนต่าง ๆ มาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงขึ้นใหม่เป็นการปรับปรนระหว่างประเพณีราชภัฏกับประเพณีหลวง (นาฏยศิลป์พื้นบ้านกับ

นาฏยศิลป์ราชสำนัก) เป็นการปรับการละเล่นพื้นบ้านให้ดำรงอยู่ในรูปแบบของการแสดงโดยแยกออกมาจากความเชื่อตามพิธีกรรมดั้งเดิมอย่างชัดเจนปรากฏการณ์ดังกล่าวได้แพร่กระจายแนวคิดไปอย่างรวดเร็วและเพิ่มปริมาณชุดการแสดงอีกมากมายจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการเล่นโล้ดอันเร (เต็นสาก) ที่เป็นการละเล่นพื้นบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรซึ่งได้ประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงเรือมอันเร (รำสาก) ที่เป็นหัวข้อในการศึกษาวิจัยก็เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย